

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

Tağıyeva Məhin Eldar qızı

**“AZƏRBAYCANIN XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN
TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ ” MÖVZUSUNDA
MAGİSTR DİSSERTASİYASI**

İxtisasın şifri və adı: 060401

Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşmanın adı:

Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər

Elmi rəhbər:

i.e.n.,dos.F.Ə.Rəhimli

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos. M.Cəmilov

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Ş.H.Hacıyev

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
Fəsil I Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsasları	7
1.1 XTƏ-nin yaranmasının zərurəti və tənzimlənməsinin əsas metodları.....	7
1.2 Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsas forması kimi beynəlxalq ticarətin müasir inkişaf xüsusiyyətləri.....	19
1.3 Qloballaşma şəraitində XTƏ-nin təkmilləşdirilməsi və inkişaf perspektivləri.....	27
Fəsil II Azərbaycanın XTƏ –nin müasir inkişaf xüsusiyyətləri, onun əmtəə və coğrafi strukturu	32
2.1 Azərbaycanın BİM sistemində XTƏ-nin inkişafını şərtləndirən amillər.....	32
2.2 Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin formalaşması, dinamikası və inkişaf xüsusiyyətləri	39
2.3 Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin strukturu və coğrafiyası	46
Fəsil III Azərbaycanın XTƏ-nin tənzimlənməsi vəzifələri və milli ticarət rejiminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	53
3.1 XTƏ-nin təkmilləşdirilməsinə dünya bazarının təsirinin qiymətləndirilməsi	53
3.2 Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyü kontekstində XTƏ-nin tənzimlənməsi problemləri	57
3.3 Azərbaycanın XTƏ-nin tənzimlənməsinə regional iqtisadi inteqrasiyanın təsiri.....	69
Nəticə və təkliflər	84
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı	88
Rezume	90-91

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə dünyada geniş vüsət alan qloballaşma prosesi, beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi, təsərrüfat həyatının beynəlmilləlləşməsi milli iqtisadiyyatların dünya təsərrüfat münasibətlərinə daha sıx qoşulmasına səbəb olur və ölkələr arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılıqları daha da gücləndirir. Belə bir şəraitdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsas və ən qədim forması kimi beynəlxalq ticarət milli iqtisadiyyatların inkişafında və dünya təsərrüfatı sistemində səmərəli inteqrasiyasında mühüm rol oynayır.

Dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiya istiqamətində Azərbaycan bir tərəfdən iqtisadiyyatın səmərəli strukturunu formalaşdırmaq, daha mütərəqqi texnika və texnologiyaları, elmi yenilikləri əldə etmək, digər tərəfdən də beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlükləri reallaşdırmaq məqsədlərinə nail olmalıdır. Məhz bu səbəbdən xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi və dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyanın təmin olunması Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi islahatların strateji istiqamətlərindən biri olaraq müəyyən edilmişdir.

Xarici ticarətdə rəqabətqabiliyyətli olmaq və ticarətdən daha çox fayda əldə etmək üçün Azərbaycan öz iqtisadiyyatını beynəlxalq əmək bölgüsünün tələblərinə uyğun olaraq diversifikasiya etməli və struktur dəyişiklikləri aparmalıdır. Həmin dəyişikliklər elmi baxımdan əsaslandırılmış tədqiqat və təhlillərin nəticələrinə söykənməlidir. Başqa sözlə, iqtisadiyyatın dünya bazarlarında rəqabətqabiliyyətli olan, həmçinin iş yerlərin və gəlirlərin yaradılması, ixracın stimullaşdırılması, xarici investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində potensial müqayisəli üstünlüyə malik olan qeyri-neft sektorlarının məhsullarının müəyyən edilməsi qarşıda duran mühüm vəzifələrdəndir. Hazırkı şəraitdə dünya bazarlarında rəqabətin daha da güclənməsi səbəbindən hansı Azərbaycan məhsullarının müqayisəli üstünlüyə malik olması məsələsinin aktuallığı və əhəmiyyəti artmaqdadır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun və dünya təcrübəsinə əsaslanan, həmçinin milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri və perspektivlərinin də nəzərə alınması ilə formalaşdırılması qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir. Bu cür mühüm, mürəkkəb və çoxcəhətli məsələlərin həlli xarici ticarət əlaqələrinin kompleks tədqiqini, onun əmtəə və coğrafi strukturunun, inkişaf problemlərinin öyrənilməsini və gələcək perspektivlərinin müəyyən edilməsini, eləcə də xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin araşdırılmasını tələb edir və bu tədqiqatlar böyük aktualıq kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Magistr dissertasiyasının məqsədi Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin kompleks tədqiqi əsasında onun inkişaf xüsusiyyətlərinin, dinamikasının, əmtəə və coğrafi strukturunun öyrənilməsi və inkişaf perspektivlərinin müəyyən olunması, beynəlxalq norma və standartlara uyğunlaşdırılması, xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində konkret təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq müvafiq vəzifələr müəyyən edilmiş və onların həlli prosesi aşağıdakı məntiqi ardıcılıqla həyata keçirilmişdir:

xarici ticarətin nəzəri-konseptual əsaslarının tədqiq edilməsi;

- xarici ticarət əlaqələrinin mahiyyəti, yaranmasının zərurəti və onun tənzimlənməsinin əsas metodlarının göstərilməsi;
- qloballaşma şəraitində xarici ticarət əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi və inkişaf perspektivlərinin təhlil edilməsi;
- Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin formalaşması, dinamikası və inkişaf xüsusiyyətlərinin tədqiqi;
- ölkəmizin idxal-ixrac əməliyyatlarının əmtəə və coğrafi strukturunun kompleks öyrənilməsi;
- Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyü kontekstində XTƏ-nin tənzimlənməsi problemlərinin təhlili;

ölkənin XTƏ-nin tənzimlənməsinə regional iqtisadi inteqrasiyanın təsirinin tədqiqi.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmetini xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji və təcrübi məsələlərinin tədqiqi təşkil edir. Tədqiqatın obyektı isə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələri, onun tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını xarici ticarətlə, onun tənzimlənməsi ilə bağlı iqtisad elminin klassiklərinin baxışları, beynəlxalq ticarət nəzəriyyələri, müvafiq problem üzrə xarici ölkələrdə və respublikamızda iqtisadçı alimlərin yeni dövrdə apardıqları elmi araşdırmaların nəticələri, beynəlxalq iqtisadi təşkilatların proqnoz qiymətləndirilmələri, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları, Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qanun və normativ aktlar, dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf proqramları, eləcə də, digər rəsmi sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin faktiki hesabat materialları, eləcə də Ümumdünya Ticarət Təşkilatının, BMT-nin Ticarət və İnkişaf Konfransının (UNCTAD), Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Dünya Bankının və digər beynəlxalq təşkilatların sorğu-məlumat və informasiya xarakterli praktiki sənədlər və hesabatlar təşkil etmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyətinin və spesifik xüsusiyyətlərinin kompleks araşdırılması, ölkənin xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində konkret təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması ilə müəyyən olunur. Magistr dissertasiya işində həmçinin:

- xarici ticarət əlaqələrinin nəzəri-metodoloji əsasları və prinsipləri ümumiləşdirilmişdir;

- Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri, onun strateji əsasları və hüquqi-normativ bazası hərtərəfli təhlil edərək beynəlxalq norma və prosedurlara keçidin problemləri aşkara çıxarılmışdır;
- Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələri xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı qanun, proqram, layihə və təkliflərin hazırlanması prosesində, elmi-tədqiqat işlərində, həmçinin ali məktəblərdə müvafiq ixtisas kursların tədrisində istifadə oluna bilər. Bununla yanaşı, tədqiqatın nəticəsində irəli sürülən tövsiyələrin həyata keçirilməsi xarici ticarət əlaqələrinin daha da genişlənməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə gətirib çıxara bilər.

I FƏSİL. Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsasları.

1.1 XTƏ-nin yaranmasının zərurəti və onun tənzimlənməsinin əsas metodları.

Dünya ölkələrinin əsrlər boyu bir-birilə iqtisadi əlaqələr yaratmaq üçün istifadə etdiyi ən çevik və ən-ənəvi mexanizm xarici ticarət olmuşdur. Hər bir ölkənin iqtisadi nailiyyəti onun xarici ticarətinə əsaslanır.

Xarici ticarət - milli təsərrüfatlar arasında əmtəə və xidmətlərlə mübadilədir. Başqa sözlə, xarici ticarət müxtəlif ölkələrin satıcıları və alıcıları arasında əmək məhsulları (əmtəə və xidmətlər) ilə mübadilə sistemidir.

Xarici ticarət əlaqələri istər ayrı-ayrı ölkələrdə, istərsə də dünya miqyasında ictimai həyatın ayrılmaz və mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bu ölkələrin əmtəələrə tələb və onların istehsal bacarığı fərqindən yaranır. Yəni bir ölkə hər hansısa bir əmtəəni ölkəsindəki tələbdən daha artıq istehsal edir və nəticədə onu beynəlxalq ticarət vasitəsilə dünya bazarına çıxardır. Dünya bazarı isə bu məhsula ehtiyacı olan ölkələrə məhsulu əmtəə şəklində təklif edir. Bəzən isə hansısa ölkə müəyyən məhsula görə ixtisaslaşsınsa o məhsuldan daha artıq istehsal edir və dünya bazarına əmtəə şəklində çıxardır. Çıxartdığı əmtəəni isə ehtiyacı olan məhsula dəyişir.

Xarici ticarət əksər dövlətlərin iqtisadi siyasətinin həlledici amillərindən birinə çevrilmişdir. Xarici ticarətsiz iqtisadi böhranlardan çıxmaq, iqtisadi inkişafı təmin etmək, bazar iqtisadiyyatına keçmək, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etmək mümkün deyildir. Xarici ticarət fəaliyyəti strategiyasında milli maraqların qorunmasında xarici ticarətin əsaslandırılmış istiqamətinin seçilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Xarici ticarət dünya dövlətləri arasında yaranan beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ən əsas forması olub, geniş bir struktura malikdir. Xarici ticarət idarəetmə, maliyyə, kredit, qiymət, informasiya, kommersiya və s. kimi

strukturları özündə birləşdirir. Xarici ticarət qlobal, regional, institusional və funksional xüsusiyyətlərə malik tədavül sferasıdır.

Xarici ticarəti şərtləndirən amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

- yerli istehsalın kifayət etməməsi;
- müxtəlif ölkələrdə fərqli əmtəələr istehsalı;
- əmtəələrin qiymətinin beynəlxalq miqyasda fərqlənməsi.

Müasir dövrdə dünyanın bir sıra ölkələrinin bazar iqtisadiyyatı sistemində keçməsi beynəlxalq ticarətin genişlənməsi üçün perspektivlər açır. Belə ki, gənc dövlətlərin milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı yalnız daxili imkanlarla deyil, əhəmiyyətli dərəcədə xarici amillərlə - beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin bütün formalarından, xüsusilə xarici ticarət əlaqələrindən daha geniş və səmərəli istifadə edilməsilə bağlıdır.

Xarici ticarət özündə idxal və ixrac əməliyyatlarını birləşdirir. Xarici ticarət ixracdan, yəni əmtəə və xidmətlər göndərilməsindən və idxaldan, yəni əmtəə və xidmətlər gətirilməsindən ibarətdir.

Xarici ticarət daha çox inkişaf etmiş ölkələr üçün əlavə gəlir götürmək mənbəyidir. Belə ki, iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş ölkələrə əmtəə və xidmətlər nisbətən yüksək qiymətlə satılır, bu ölkələrdən isə xammal aşağı qiymətlə alınır. Beləliklə də, külli miqdarda qazanc əldə edilir.

Dövlətlər nə üçün ticarət edir? Bu sualın cavabını hər şeydən əvvəl BƏB-i şərtləndirən amillərdə axtarmaq lazımdır. Bu ölkələr arasında iqtisadi ehtiyatlar qeyri-bərabər bölünmüşdür. Başqa sözlə iqtisadi ehtiyatlarla təmin olunma və iqtisadi potensial baxımından ölkələr bir-birindən ciddi surətdə fərqlənirlər. Yəni, bir ölkənin torpağı bol ola bilər, digərinin işçi qüvvəsi. Müxtəlif ölkələr kapital, neft, mineral ehtiyatlar üzrə ixtisaslaşmasına, əmək və tropik iqlim kimi digər faktorlara müxtəlif dərəcədə malik olmasına görə fərqlənirlər. Məsələn, Yaponiya yaxşı təhsil görmüş işçi qüvvəsinə malikdir, burada ixtisaslı əmək bol olduğu üçün ucuzdur. Ona görə Yaponiya elm tutumlu məhsulları səmərəli istehsal etmək qabiliyyətinə malikdir. Avstraliya isə, əksinə geniş torpaq sahələrinə malikdir, ancaq işçi qüvvəsi və kapital

çatışmazlığı var. Ona görə də bu ölkə buğda, yun, ət kimi “torpaqtutumlu” mallar istehsal edə bilər.

Əgər xarici ticarət əlaqələri olmasaydı əksər ölkələr müəyyən məhsullarsız qalardılar. Məsələn, İspaniyanın kömürü yoxdur, Britaniyanın qızıl və alüminiumu, İsvecin isə nefti yoxdur.

Ölkənin özünün istehsalı üçün əlverişli mövqedə olmasına baxmayaraq, əmtəəni ölkələr arasında hərəkət etdirən nisbi qiymətlərdəki fərqlərdir. Böyük daxili tələb və beləliklə də nisbətən yüksək qiymət ölkənin bu əmtəənin idxalçısı olması deməkdir.

Xarici ticarət əlaqələri rəqabəti artırır və istehsalın effektivliyinin artmasına təkan verir. Xarici ticarət əlaqələri ölkələr arasında mənfəətli siyasi əlaqələrin yaradılmasına təkan verir.

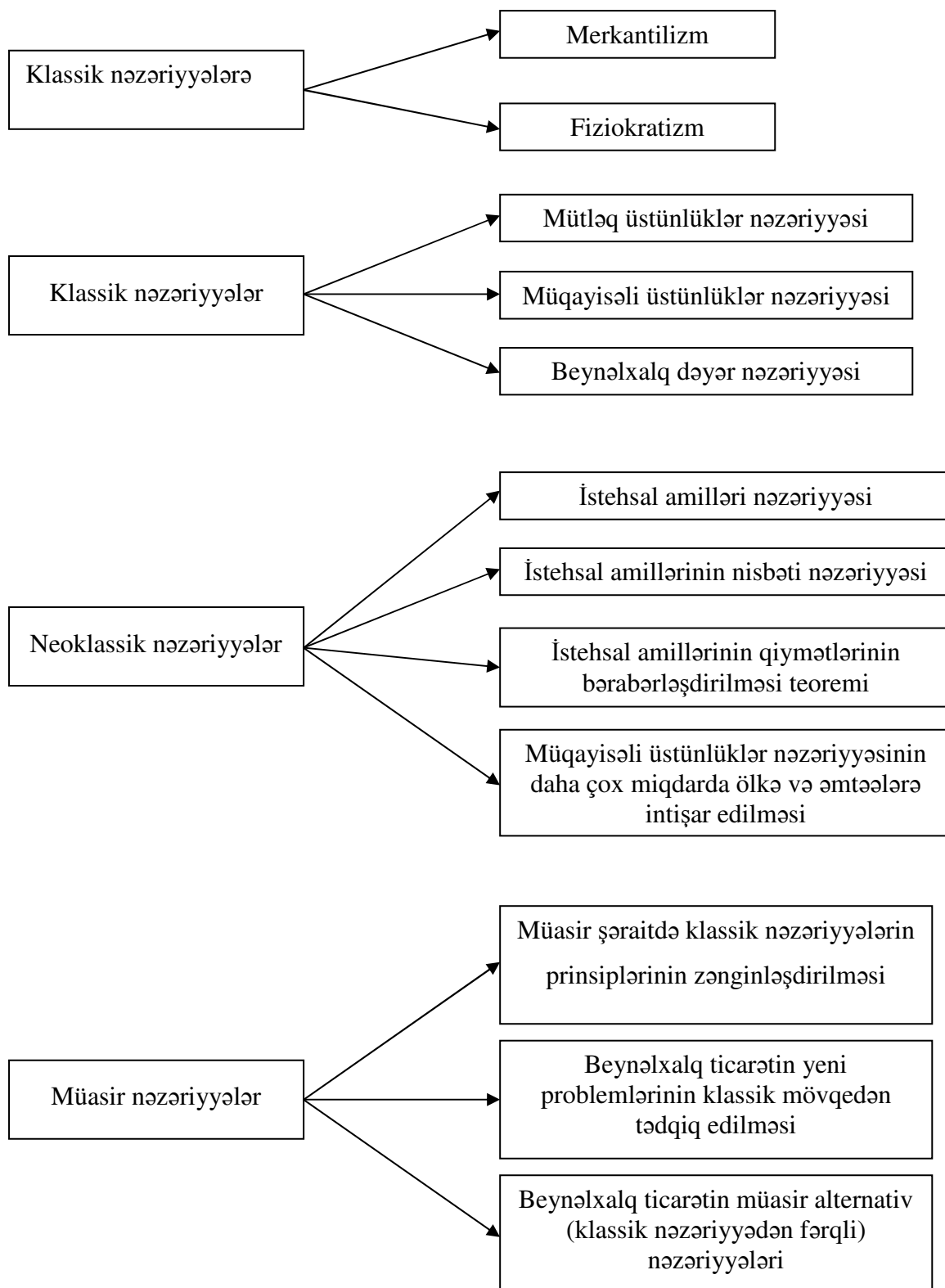
BİM-in əsas formalarından biri olan xarici ticarətin ilk şərtləri hələ quldarlıq dövründə müşahidə edilməyə başlanmışdır. Buna görə də o BİM-in tarixən birinci və hazırda ən inkişaf etmiş forması sayılır. Xarici ticarət əlaqələrinin formalaşması qədim tarixə malikdir. XV-XVIII əsrlərdə məhsuldar qüvvələrin inkişafı artıq xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının labüdlüyünü meydana çıxartdı. İri maşınlı sənayenin meydana gəməsi, daxili bazarın genişlənməsi, əmtəə və xidmətlərin tədavülü milli bazarlar hüdudundan kənara çıxır, dünya bazarı formalaşır və bu da xarici ticarət əlaqələrinin inkişafını daha da gücləndirirdi.

XVIII əsrin ikinci yarısına qədər xarici ticarətin əsaslı elmi araşdırılmasına rast gəlinmir. Həmin müddətə qədər müxtəlif nəzəriyyələrdə xarici ticarət anlayışına öləri surətdə toxunulurdu. İqtisadi ədəbiyyatlarda xarici ticarətin ilk dəfə elmi cəhətdən sistemətik surətdə araşdırıldığı əsər kimi bir qayda olaraq klassik iqtisadi nəzəriyyənin banisi Adam Smitin “Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında traktat” (1776) əsəri göstərilir. Həmin dövrdən ötən iki əsr yarım ərzində beynəlxalq ticarət nəzəriyyələri ciddi bir təkamülə məruz qalmışlar.

Xarici ticarət nəzəriyyələri uzun bir təkamül prosesi keçərək çoxəsrlik tarixə malikdir.

Sxem 1.1

Beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinin təkamülü

Mənbə: Hacıyev Ş.H. "Beynəlxalq ticarət nəzəriyyələri: metodoloji təkamül". "İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika" jurnalı, 1998, №1-2, səh. 55

Xarici ticarətə dair ilk sistemli fikirlər yalnız XVI əsrdə merkantilistlər tərəfindən yaradılmışdır. *Merkantilizm nəzəriyyələrinin* əsas nümayəndələri kimi, *Tomas Meni, Antuan Monkreyeni, Çarlz Davenantı, Vilyam Stafforu* və digərlərini göstərmək olar. Merkantilistlərin fikrincə, iqtisadi sistem üç sektordan – istehsal sektorundan, kənd təsərrüfatı sektorundan və xarici koloniyalardan ibarət idi. Onlara görə, tacirlər iqtisadi sistemin ən mühüm subyekti, əmək isə istehsalın əsas amili idi. Merkantilistlər hesab edirdilər ki, ölkənin iqtisadi gücü onun qızıl və qiymətli metallar ehtiyatları ilə ölçülməlidir. Qızıl ehtiyatlarının artımı dövlətin əsas vəzifəsi olmalı və xarici ticarət də ilk növbədə buna xidmət etməlidir.

Merkantilizmdən az sonra yaranan *fiziokratizm nəzəriyyəsi* xarici ticarətə elə böyük əhəmiyyət verməyə də iqtisadi elmin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu nəzəriyyənin nümayəndələri kimi *Fransua Keneni, Jak Turqonu, Viktor Mirabonu* göstərmək olar. Onlar merkantilistlərdən fərqli olaraq ölkənin sərvətinin əsasını ticarətdə deyil, istehsalda, daha doğrusu kənd təsərrüfatı istehsalında görürdülər və belə fikirləşirdilər ki, dövlət iqtisadi həyatın təbii axarına qarışmamalıdır.

Xarici ticarət əlaqələrinin xarakteri və ölkələrin kim ilə, nə ilə və nəyə görə ticarət etməsi problemi xarici ticarət sahəsində nəzəri axtarışların əsas məqsədi olaraq qalmaqda davam etmişdir və bu tarixi vəzifə ilk dəfə olaraq XVIII əsr ingilis *klassik iqtisadi məktəbinin* üzərinə düşmüşdü. Xarici ticarət sahəsində irəli sürülmüş nəzəriyyələrdən biri klassik məktəbin ən görkəmli nümayəndəsi Adam Smitin “*Mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsi*”dir. O, merkantilistlərin əsinə olaraq, ticarətin sərbəst olması ideyasını müdafiə edir və hesab edirdi ki, xarici ticarət vasitəsilə ayrı-ayrı ölkələr varlandığıca dünya iqtisadiyyatı da inkişaf edir. A.Smitin konsepsiyasına görə, ölkələr daha az xərclərlə istehsal etdikləri (yəni istehsalında mütləq üstünlüyə malik olduqları) əmtələri ixrac edir və digər ölkələr tərəfindən daha az xərclərlə istehsal olunan (yəni istehsalında mütləq üstünlüyün tərəfdaş ölkələrə məxsus olduğu) əmtələri idxal edir.

A.Smitdən təxminən 40 il sonra klassik məktəbin digər görkəmli nümayəndəsi **David Rikardo** mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsinin müddəalarını inkişaf etdirərək **müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsi**ni işləyib hazırladı. Bu nəzəriyyənin təməli o qədər güclüdür ki, müasir dövrdə də müqayisəli üstünlüklərin beynəlxalq ticarətin əsasını formalaşdırdığı qəbul edilir. **Müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinə** görə, əgər ölkələr digər ölkələrlə müqayisədə nisbətən daha az xərclərlə istehsal edə bildikləri əmtəələrin istehsalında ixtisaslaşırlarsa, onda ticarət hər iki tərəf üçün qarşılıqlı faydalı olacaq. Bu zaman, istehsalın onların birində digərinə nisbətən mütləq effektivliyə malik olması əhəmiyyətə malik olmayacaq.

Beynəlxalq dəyər nəzəriyyəsinin banisi Con Stüart Mill olmuşdur. Beynəlxalq dəyər nəzəriyyəsinə görə, əmtəələrin mübadilə dəyəri onlara olan tələbin elastikliyindən asılı olaraq formalaşır. O, müəyyən qiymət dairəsini müəyyənləşdirir ki, bu dairədən də kənarında beynəlxalq mübadilə özünün cəlbediciliyini itirir. Deməli, beynəlxalq dəyər nəzəriyyəsinə görə ölkələr arasındakı əmtəə mübadiləsinə optimallaşdırıcı qiymət mövcuddur və bu qiymət tələb və təklifdən asılı olan bazar qiymətidir.

Istehsal amilləri nəzəriyyəsinin banisi **Jan Batist Sey** istehsal amilləri kimi əməyi, torpağı və kapitalı göstərirdi. Onun fikrincə, bu amillərin bazaar qiymətləri (əmək haqqı, kapital faizi və torpaq rentası) istehsal xərclərini formalaşdırır və istehsal amillərini qiymətləndirməyə imkan verir.

XX əsrin 20-ci illərinin ortalarında isveç neoklassik-iqtisadçıları **Eli Hekşer** və onun şagirdi **Bertil Olin** yeni bir konsepsiya işləyib hazırladılar ki, bu da sonradan **istehsal amillərinin nisbəti nəzəriyyəsi** adını aldı. Bu nəzəriyyə çox sadə və rəşional müddəaya əsaslanır. Nəzəriyyədə müdafiə edilən ana fikri belə formalaşdırmaq olar: bir ölkə hansı istehsal amili ilə zəngindir, istehsalı həmin amildən daha çox tələb edən əmtəələr üzrə müqayisəli üstünlük əldə edər, yəni onları daha ucuz istehsal edər və bu sahədə də ixtisaslaşar. Onların fikrincə xarici ticarət o zaman səmərəli olur ki, o ayrı-ayrı dövlətləri eynitipli

məhsulların istehsalından imtina etməyə sövq edir, yəni istehsalın sahələrarası ixtisaslaşmasını artırır.

İstehsal amillərinin qiymətlərinin bərabərləşdirilməsi teoremi amerika iqtisadçısı Pol Samuelson tərəfindən isbat olunmuşdur və Hekşer – Olin teoreminə əsaslanır. Hekşer-Olin-Samuelson teoremi də adlandırılan bu teoremə görə, beynəlxalq ticarət mübadilədə iştirak edən ölkələrdə istehsalın homogen amillərinin mütləq və nisbi qiymətlərinin bərabərləşməsinə gətirib çıxarır.

Xarici ticarətə dair geniş yayılmış müasir nəzəriyyələrdən biri *“Texnoloji üstünlük nəzəriyyəsi”*dir. M.Pozner tərəfindən 1961-ci ildə irəli sürülmüşdür. Bu nəzəriyyəyə görə, hər hansı bir ölkədə kəşf edilmiş texnoloji yenilikdən ticarət edən hər iki ölkə iqtisadi fayda əldə edir. Elmi-texniki tərəqqinin lideri olan ölkələr yeniliklər hazırlanması işini davam etdirməklə digər ölkələri həmişə qabaqlayırlar. “Məhsulun həyat dövrü nəzəriyyəsi” Raymond Vernon tərəfindən irəli sürülmüşdür. O göstərir ki, hər hansı bir məhsulun istehsalında istifadə edilən müxtəlif istehsal amillərinin müqayisəli üstünlüyü müxtəlif ölkələrdə müxtəlifdir. Hər bir məhsulun həyatı üç mərhələdən: yeni məhsul, yetkin məhsul və standart məhsuldan ibarətdir. Bu nəzəriyyəyə görə artıq əsas təhsil obyektini ayrı-ayrı ölkələr deyil, transmilli korporasiyalar ön plana çəkilir.

Maykl Porter 80-cı illərin axırlarında “Millətlərin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliyi” adlı nəzəriyyə hazırlamışdır. O, dünya bazarlarında ölkələrin rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən və qarşılıqlı əlaqədə olan dörd əsas parametri göstərmişdir:

- amillərin şərtləri;
- tələb şərtləri;
- qohum və ona xidmət edən sahələr;
- firmanın strategiyası və rəqabət.

“İqtisadi inkişaf və xarici ticarət nəzəriyyəsi”nin banilərindən biri P.Lindertdir. O göstərir ki, istehsal amilləri cəmiyyətin inkişafından asılı olaraq kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliyinə məruz qalır. Hər hansı bir ölkədə, iqtisadi

artım istehsal amillərinin miqdarca artımı və ya istehsal texnologiyasında təsbit olunan yeniliklərin nəticəsində baş verir.

Xarici ticarət nəzəriyyələri və beynəlxalq ticarətin çox illik inkişaf tarixi göstərir ki, ölkələr arasında sərbəst ticarət həyata keçirildikdə beynəlxalq ixtisaslaşmanın yaratdığı bütün üstünlüklərdən faydalanmaq mümkündür. Lakin tam sərbəst xarici ticarət yalnız nəzəri cəhətdən mümkündür. Təcrübədə isə dövlətlər xarici ticarətə bu və ya digər şəkildə müdaxilə edirlər. *Xarici ticarət siyasəti* anlayışı altında dövlətin müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə digər ölkələrlə ticarət münasibətlərinə məqsədyönlü təsiri başa düşülür. Xarici ticarət siyasəti dövlətin ümumi iqtisadi siyasətinin vacib tərkib hissəsidir. Təsərrüfat inkişafının daxili aspektləri ilə sıx əlaqədə olduğundan xarici ticarət siyasətinin əsas vəzifəsi ölkənin daxili istehsalının genişləndirilməsi və milli sərvətin artırılması üçün əlverişli xarici iqtisadi şəraitin formalaşdırılmasıdır.

Xarici ticarət siyasəti geniş aspektdə ölkə hökumətinin istehsal amillərinin hərəkəti və istiqamətinə, ticarətin həcmi, strukturu və coğrafi yönümünə və s. müdaxilə məqsədi güdən tədbirlər kompleksi kimi şərh edilir.

- iqtisadi rifah;
- iqtisadi təhlükəsizlik;
- tədiyyə balansının sağlamlaşdırılması;
- ümumi iqtisadi inkişaf.

Xarici ticarət siyasətinin mahiyyəti onun qarşısına qoyulan məqsədlər çoxluğu ilə tam adekvat şəkildə şərh edilə bilər:

Ölkənin xarici ticarətə müdaxilə etməsinin həcmindən asılı olaraq azad ticarət siyasəti və proteksionist ticarət siyasəti fərqləndirilir.

Azad ticarət siyasəti zamanı dövlət xarici ticarətə minimum müdaxilə siyasəti yeridir və xarici ticarət azad bazar qüvvələri, tələb və təklif əsasında inkişaf edir.

Proteksionizm siyasəti zamanı isə ticarət siyasətinin tarif və qeyri-tarif vasitələrindən istifadə etməklə daxili bazarın xarici rəqabətdən müdafiəsi siyasəti həyata keçirilir.

Xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi metodları iki qrupa ayrılır:

1. Tarif metodları
2. Qeyri-tarif metodları

Tarif metodları ilə xarici ticarətin tənzimlənməsi zamanı aşağıdakı ticarət siyasəti alətlərindən istifadə edilir:

Gömrük rüsumları

Tarif kvotaları

Gömrük rüsumu – mallar (Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən istənilən əmlak, o cümlədən, istilik, elektrik enerjisi və energinin digər növləri) Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilərkən və ya bu ərazidən çıxarılarkən Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları tərəfindən tutulan haqq olmaqla yanaşı, həm də bu cür idxal və ixracın mühüm şərtidir.

Cədvəl 1.1.

Gömrük rüsumlarının növləri

Təsnif əlamətləri	Növlər		
<i>Tutulma üsuluna görə</i>	Spesifik	Advalor	Kombinə edilmiş
<i>Obyektinə görə</i>	Idxal	Ixrac	Tranzit
<i>Xarakterinə görə</i>	Mövsümi	Antidempinq	Kompensasiya
<i>Mənbəsinə görə</i>	Avtonom	Konvensiya	Preferensial
<i>Dərəcə tipinə görə</i>	Daimi	Dəyişkən	-
<i>Hesablama üsuluna görə</i>	Nominal	Effektiv	-

Mənbə: Киреев А. Международная экономика. – Москва: Международные отношения, 1997, Ч.1.

Tarif kvotası dedikdə, dərəcələri idxalın həcmindən asılı olan dəyişkən gömrük rüsumlarının müxtəlifliyi başa düşülür. Müəyyən edilmiş kəmiyyət çərçivəsində həyata keçirilən idxal zamanı ona baza tarif dərəcəsi tətbiq edilir

və əksinə, idxalın həcmi müəyyən edilmiş səviyyəni keçdikdə ona münasibətdə daha yüksək tarif dərəcəsi tətbiq edilir.

Dünya təcrübəsində qeyri-tarif məhdudiyyətlərinə münasibət kifayət qədər ziddiyyətlidir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı rəsmi olaraq belə tədbirlərin ləğv edilməsi və müstəsna olaraq tarif üsullarından istifadə edilməsi məsələsini ortaya qoyur.

Xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin tarif metodları ilə yanaşı, hökumətlər qeyri-tarif metodlarından-kəmiyyət, gizli və maliyyə vasitələrindən də geniş surətdə istifadə edirlər. Qeyri tarif metodlarının ən geniş yayılmış növü kəmiyyət məhdudiyyətləridir. Kəmiyyət məhdudiyyəti dedikdə ixracına və idxalına icazə verilən əmtələrin nomenklaturasını və kəmiyyətini müəyyən edən qeyri-tarif inzibati forması nəzərdə tutulur. Kəmiyyət məhdudiyyətlərinə kvotalaşdırma, lisenziyalaşdırma və ixracın “könüllü” məhdudlaşdırılması aiddir.

Kvota dedikdə əmtəenin ixracını və ya idxalını müəyyən müddət ərzində müəyyən edilmiş kəmiyyət və ya məbləğ həddində məhdudlaşdıran kəmiyyət qeyri-tarif vasitəsi başa düşülür. Öz fəaliyyət istiqamətinə görə kvotalar ixrac və idxal kvotalarına bölünürlər. İxrac kvotaları ya müəyyən əmtəə üzrə ümumi ixracda hər bir ölkənin payını müəyyən edən beynəlxalq sazişlərə uyğun olaraq, ya da daxili bazarda çatışmayan əmtələrin ixracının qabağını almaq məqsədilə ölkə hökumətləri tərəfindən tətbiq edilir.

İdxal kvotaları milli hökumətlər tərəfindən yerli istehsalçıları müdafiə etmək, ticarət balansının tarazlığına nail olmaq, daxili bazarda tələb və təklifi tənzimləmək, həmçinin digər ölkələrin ayrı-seçkilik tədbirlərinə cavab məqsədilə tətbiq edilir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin digər növü lisenziyalaşdırma kvotalaşdırma ilə əlaqədardır. Lisenziyalaşdırma dedikdə xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət orqanları tərəfindən müəyyən müddətə verilən və müəyyən edilmiş kəmiyyətlərdə əmtəə ixracını və ya idxalını nəzərdə tutan icazələr vasitəsilə tənzimlənməsi nəzərdə tutulur.

İxracın “könüllü” məhdudlaşdırılması dedikdə ticarət partnyorlarından birinin əmtənin ixracına kvota qoyulması haqqında rəsmi və ya qeyri-rəsmi saziş əsasında ixracın həcmi məhdudlaşdırmaq və ən azı genişləndirməmək üzrə götürdüyü öhdəlik başa düşülür.

Hökumət milli istehsalçıların ixracını zəruri saydığı halda onlara bu və ya digər formada büdcədən subsidiyalar təqdim edir. Subsidiya milli istehsalçıların dəstəklənməsinə və idxalın dolaylı diskriminasiyasına yönəlmiş pul ödəməsidir.

Dempinq ticarət siyasətinin maliyyə qeyri-tarif metodu olaraq ixrac qiymətlərinin normal qiymətlərdən aşağı səviyyəyə salınması yolu ilə əmtəələrin xarici bazarlara ixracının dəstəklənməsini nəzərdə tutur.

Dempinq həm xarici bazarı tutmağa çalışan ayrı-ayrı firmaların resursları hesabına, həm də ixracatçılara dövlət subsidiyalarının verilməsi hesabına həyata keçirilə bilər.

Dempinq həm beynəlxalq səviyyədə, həm də bir çox ölkələrin antidempinq qanunları ilə qadağan edilmişdir. Əksər ölkələr özünə qarşı tətbiq edilən dempinq halını aşkar etdiyi halda antidempinq rüsumları tətbiq edilir.

Antidempinq rüsumu əmtənin daxili və xarici bazarlarda satış qiymətlərinin fərqi həcmində müəyyən edilməklə, idxal ölkəsi tərəfindən dempinq əsasında həyata keçirilən qeyri-ədalətli rəqabətinin mənfi nəticələrinin aradan qaldırmaq məqsədilə tətbiq edilir.

Xarici ticarət əlaqələri dünya ölkələrində elə qurulur ki, o ölkəyə mənfəət gətirmiş olsun. Yəni xarici ticarətdən ölkənin sosial-iqtisadi irəliləyişi üçün istifadə olunur.

Beynəlxalq ticarətin obyektini kimi əmtəə və xidmətlərin çıxış etdiyini nəzərə alsaq onun iki formasını - əmtəələrlə beynəlxalq ticarəti və xidmətlərlə beynəlxalq ticarəti fərqləndirmək olar.

Əmtəələrlə beynəlxalq ticarət müxtəlif ölkələrin əmtəə istehsalçıları arasında beynəlxalq əmək bölgüsü əsasında meydana gələn əlaqələr formasıdır.

Xidmətlərlə beynəlxalq ticarət müxtəlif ölkələrin satıcıları və alıcıları arasında xidmətlərlə mübadiləni əks etdirən dünya təsərrüfat əlaqələrinin xüsusi bir formasıdır.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, xarici ticarət əlaqələri artıq bizim həyatımızın tərkib hissəsinə çevrilib. Xarici ticarət əlaqələrindən kənarında inkişaf edən və fəaliyyət göstərən dövlət təsəvvür etmək çətindir. Çünki, hər bir ölkənin hansısa əmtəyə ehtiyacı var və hər bir ölkə müəyyən əmtəə üzrə ixtisaslaşıb. Bu bölgünü reallaşdıran xarici ticarət əlaqələri, mübadiləni reallaşdıran isə dünya bazarıdır.

1.2 Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsas forması kimi beynəlxalq ticarətin müasir inkişaf xüsusiyyətləri.

Beynəlxalq əmək bölgüsü müxtəlif ölkələrin müəyyən əmtəə və xidmətlərin istehsalı üzrə ixtisaslaşdıqları və sonradan bu əmtəə və xidmətlərlə mübadiləni həyata keçirdikləri qarşılıqlı surətdə asılı olan istehsalın təşkili sistemi və ya üsuludur.

BÖB ictimai əmək bölgüsünün xüsusi növüdür, ölkədaxili əmək bölgüsündən fərqli olaraq BÖB müxtəlif ölkələrin təsərrüfat subyektləri arasında baş verir, istehsalın beynəlxalq ixtisaslaşması və mübadiləsinə əsaslanır.

Dünya təsərrüfat sisteminin meydana gəlməsində və inkişafında beynəlxalq əmək bölgüsünün və xarici ticarətin xüsusi rolu olmuşdur. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin maddi əsasını ümumdünya təsərrüfatı təşkil edir. Ümumdünya təsərrüfatının yaranması hər bir ölkənin özünün milli iqtisadiyyatının inkişafına, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin genişlənməsinə, istehsalın beynəlmilləşməsinə və xarici ticarət əlaqələrinin inkişafına səbəb olur.

Müasir dövrdə beynəlxalq əmək bölgüsü əsasında ölkələr arasında xarici ticarət əlaqələrinin rolu xeyli artmışdır. Bu ondan irəli gəlir ki, tarixən ərazi və iqtisadi potensial cəhətdən dünya ölkələri müqayisəli üstünlük prinsipi əsasında öz inkişafını təmin edirlər. Hər bir ölkənin müqayisəli üstünlük prinsipi onun digər ölkələrlə faydalı ticarət əlaqələrinin qurulmasına lazımi şərait yaradır. Xarici ticarət əlaqələri ölkələr arasında çoxlu məhsul axınını özündə əks etdirir. Əmtəələrin alqı-satqı əməliyyatlarının həyata keçirildiyi, möhkəm, müntəzəm xarakter daşıyan dünya əmtəə bazarları məhz belə şəraitdə qərarlaşır.

Ölkənin BƏB-də iştirakını müəyyən edən amillər:

- Ölkələr arasındakı təbii-coğrafi fərqlər:
- təbii-iqlim şəraiti
- təbii resurslar
- ərazinin miqyası
- əhalinin sayı
- ölkənin iqtisadi-coğrafi mövqeyi

Ölkələrin sosial-iqtisadi xüsusiyyətləri:

- ölkənin dünya iqtisadiyyatında yeri
- tarixi inkişafın, istehsal ənənələrinin və xarici iqtisadi əlaqə ənənələrinin xüsusiyyətləri
- iqtisadiyyatın və elmi-texniki inkişafın mövcud səviyyəsi
- təsərrüfat tipi
- xarici əlaqələrin qanunvericilik bazası

BƏB-də iştirak etməklə hər bir ölkə müəyyən iqtisadi marağ, mənfəət güdür. Bu zaman əsas üstünlüklər aşağıdakılar hesab olunur:

İxrac edilən əmtəə və xidmətlərin beynəlxalq və daxili qiymətləri arasında fərqdən əldə olunan üstünlük.

Daha ucuz idxaldan istifadə etməklə milli istehsaldan imtinanın daxili xərclərin qənaətinə gətirib çıxarması.

Ölkələrin dünya miqyasında iqtisadi əməkdaşlığı beynəlxalq əmək bölgüsü vasitəsilə inkişaf edərək möhkəmlənmək yolunu tutmuşdu.

Beynəlxalq əmək bölgüsü ölkələr arasında ticarət və kapital ixracının, kreditlər verilməsinin, elmi-texniki əməkdaşlığın genişlənməsinə əsaslanır. Bu səbəbdən beynəlxalq əmək bölgüsü dünya bazarı inkişafının obyektiv əsasını təşkil edir. Beynəlxalq əmək bölgüsünün daha da dərinləşməsi dünya miqyasında məhsuldar qüvvələrin inkişafına zəmin yaradır. Beynəlxalq əmək bölgüsü ölkələr arasında ərazi əmək bölgüsünün yüksək mərhələsi kimi bilinir. Müəyyən istehsal prosesləri və məhsullar ölkələrin ixtisaslaşdırılmasına, məhsulların və istehsal təcrübəsinin qarşılıqlı formada mübadiləsinə əsaslanır.

Beynəlxalq əmək bölgüsünün sıx şəkildə bağlı olduğu amillərə elmi-texniki və sosial-iqtisadi amillər aid olunur. Həmçinin təbii sərvətlərin bölgüsündə olan fərq dövlətlər arasında əmək bölgüsünün ilkin şərtləridir. Başlıca şərt kimi isə torpaq-iqlim şərti nəzərə alınır.

Əmək ehtiyatları, istehsalın tarixi inkişaf ənənələri, ölkələrin coğrafi vəziyyəti də beynəlxalq əmək bölgüsündə mühüm rola malikdir.

Beynəlxalq əmək bölgüsü dünya təsərrüfatı sisteminin yaranmasında birləşdirici bir halqa kimi mühüm rola malikdir. Xarici ticarət əlaqələrini həyata keçirən zaman hər bir dövlət çalışır ki, ixrac edilən əmtəə və xidmətlərin beynəlmiləl dəyərləri ilə milli dəyərləri arasındakı fərq əlverişli fayda gətirsin. Dünya ölkələri belə bir prinsipi də əsas götürürlər ki, əgər istehsal baha başa gələrsə ölkəyə lazım olan məhsullar və xidmətlər istehsalından imtina yolu ilə qənaətə nail olmaq və xaricdən idxal vasitəsilə ucuz məhsul əldə etmək olar.

Hər bir ölkə istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə cəhd göstərir. Bu isə istehsalın beynəlxalq aləmdə ixtisaslaşması və kooperasiyalaşdırılması ilə

sıx surətdə bağlıdır. İstehsalın ixtisaslaşdırılması və kooperasiyalaşdırılması BƏB-in ən mühüm formaları və onun əsas elementləridir.

Beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişafı gedişatında beynəlxalq miqyasda ixtisaslaşma və kooperasiyalaşma nisbətən üstünlük təşkil edir. Beynəlxalq kooperasiyalaşma və beynəlxalq ixtisaslaşma beynəlxalq əmək bölgüsünün bir forması olmaqla onun daxili məzmununu əks etdirir. Müəyyən növ məhsulun istehsalı və bir sahə ya bir müəssisədə cəmləşməsi beynəlxalq ixtisaslaşmaya aid edilir.

Buna misal kimi bəzi ölkələrin müəyyən sahə üzrə ixtisaslaşmasını göstərmək olar: Azərbaycan neft istehsalı üzrə, Türkiyə turizm və yüngül sənaye, Cənubi Afrika almaz çıxarılması, Yaponiya texnologiya sahəsində və s. Ümumilikdə götürdükdə ixtisaslaşma özü bir neçə sahələr üzrə reallaşır. Bunlara: əşya üzrə ixtisaslaşma (yəni hazır məhsul istehsalı); detal-hissə üzrə ixtisaslaşma (məhsulun ayrı-ayrı hissələri detalları); mərhələ üzrə, yaxud texnoloji ixtisaslaşma (istehsal prosesinin ayrı-ayrı mərhələlərinin ayrılması, texnoloji proseslər, yığmaq, rəngləmək təmin etmə və s.) aid edilir.

Zamanın tələblərinə uyğun olaraq hazırkı dövrdə ixtisaslaşma avtomatlaşdırma və mexanikləşdirmə vasitələri, elektron hesablama maşınları, tənzimlənmə və idarəetmə qurğularının hazırlanması və kompyuter proqramlaşdırması kimi sahələrdə daha sürətlə inkişaf edir.

Bu beynəlxalq ixtisaslaşmalar ixtisas sahələri və ərazi istiqamətində aparılır. İstehsal sahələri üzrə ixtisaslaşmaya gəldikdə isə o, sahələr arası olan ixtisaslaşma, sahələr daxili ixtisaslaşmaya bölünür. Ərazi formasında olan beynəlxalq ixtisaslaşmada dünya bazarı üçün məhsul və yaxud əmtəələr hansısa qrup ölkə və birliklər tərəfindən istehsal olunur. İstehsalın beynəlxalq ixtisaslaşması dinamik xüsusiyyətlərə malik beynəlxalq əmək bölgüsü kimi qəbul olunub.

Digər bir formada olan beynəlxalq əmək bölgüsünə istehsalın beynəlxalq kooperasiyalaşması aid edilir. Kooperasiyalaşma termini ilk növbədə ayrıca

məhsul istehsalında bir-birini tamamlayan ixtisaslaşdırılmış istehsalın qarşılıqlı əlaqəsi kimi izah olunur.

Həm beynəlxalq ixtisaslaşma həm də kooperasiyalaşma məhsul istehsalı prosesində biri digərini tamamlayan qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr üzərində dayanır. Müasir şəraitdə ölkələr müştərək firmalar yaradaraq birgə fəaliyyət göstərirlər. Bu birgə fəaliyyətə hər hansısa məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşmış müəssisələr təkan verir. Bütün bunlar kooperasiyalaşmağa gətirib çıxarır.

Istehsalın ixtisaslaşdırılması və kooperasiyalaşdırılması istər ayrılıqda hər bir ölkənin spesifik mənafeyi, istərsə də birlikdə bütün ölkələrin ümumi mənafeyi nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Əgər belə olarsa, onda dünya ölkələri istehsal imkanlarından daha yaxşı, geniş istifadə etmək, geniş miqyasda kütləvi istehsal təşkil etmək, istehsal xərclərini azaltmaq, istehsal edilən məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq, dünya bazarlarına çıxmaq, xarici ticarət əlaqələrini daha da genişləndirmək üçün geniş imkanlar əldə edərlər.

Xarici ticarət əlaqələrinin BİM sistemində yeri aşağıdakılarla müəyyən edilir:

- dünya təsərrüfat əlaqələrinin bütün formalarının (kapital ixracı, istehsal kooperasiyası, elmi-texniki əməkdaşlıq və s.) nəticələri məhz onun vasitəsilə reallaşdırılır;
- əmtəələrlə beynəlxalq ticarətin inkişafı son nəticədə xidmətlərlə beynəlxalq mübadilənin dinamikasını müəyyən edir;
- xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı regional iqtisadi inteqrasiyanın mühüm şərtidir və beynəlxalq əmək bölgüsünün daha da dərinləşməsinə şərait yaradır;
- beynəlxalq ticarət xarici investisiya və beynəlxalq hesablaşmalar prosesini stimullaşdırır.

Beləliklə, beynəlxalq əmək bölgüsünə əsaslanan əmtəə-pul münasibətlərinin sabit sferasını əks etdirən xarici ticarət BİM-in əsas

formalarından biri olmaqla onun digər formalarının inkişafı üçün münbit şərait yaradır.

Beynəlxalq ticarət BİM-in ənənəvi və əsas formasıdır. Bütün BİM formalarının təxminən 80%-i onun payına düşür.

İkinci dünya müharibəsindən sonra xarici ticarətin inkişafına təsir edən amillər aşağıdakılar olmuşdur:

- Beynəlxalq əmək bölgüsünün və dünya təsərrüfatının beynəlmilləşməsinin dərinləşməsi milli iqtisadiyyatların aşıqlıq göstəricisinin (ixrac kvotası) bütün dünya ölkələri üzrə təxminən 1,5-2 dəfə artmasına gətirib çıxarmışdır.
- Elmi-təxniki tərəqqi 1970-ci illərdə milli iqtisadiyyatlarda struktur dəyişikliklərinə səbəb olmuşdur. Bu, məhsulların mənəvi cəhətdən köhnəlməsinin sürətlənməsinə (əvvəl orta hesabla 15 il təşkil edən bu müddət indi 5 ilə düşmüşdür), əsas kapitalın dinamik yenilənməsinə, yeni sənaye sahələrinin yaranmasına, əvvəl məlim olmayan cəhətlərə malik yeni əmtəələrin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Dünya əmtəə dövriyyəsi hər il təxminən 10% yeni əmtəə cəlb olunur. Zəruri əmtəələrin müasir eşidi o qədər genişdir ki, heç bir ölkə özünü bütün əmtəələrlə tam təchiz etmək iqtidarında deyildir. Bu isə beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsinə və beynəlxalq ticarətin artımına gətirib çıxarır.
- İstehsalın və kapitalın milli və xarici bazarlarda təmərgüzləşməsi və mərkəzləşməsi transmilli şirkətlərin dünya bazarlarında fəaliyyətinin aktivləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Transmilli şirkətlərin beynəlxalq ticarətdə payı 40%-ə yaxındır. Onların ayrı-ayrı ölkələrin xarici ticarətində xüsusi çəkisi isə 70%-ə qədər qalxmışdır. Məhz transmilli şirkətlər beynəlxalq ticarətə yeni-yeni ölkələri, regionları, əmtəələri cəlb edirlər.
- Kapital ixracının, xüsusilə də birbaşa investisiyaların məhsabının və templərinin artımı dünyanın ixrac potensialının güclənməsinə, beynəlxalq

əmtəə dövriyyəsinin artımına səbəb olmuşdur. Yəni, kapital ixracı əmtəə ixracının stimullaşdırmaqla onun artmasına gətirib çıxarmışdır.

- Müstəmləkə sisteminin dağılması ilə milli iqtisadiyyatların formalaşdırılması yoluna qədəm qoymuş yeni müstəqil dövlətlərin formalaşması da beynəlxalq ticarətə müsbət təsir göstərmişdir. Bu ölkələrin müxtəlif məhsularda olan ehtiyacı artmış, həmçinin müəyyən müddətdən sonra onlar özləri xarici bazarlara istiqamətlənən əmtəə istehsalını formalaşdırmağa başlamışlar.
- Beynəlxalq təşkilatların rəhbərliyi altında beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması prosesinin güclənməsi. Beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti nəticəsində tarif və qeyri-tarif maneələrinin unifikasiyası və azalması baş vermiş, beynəlxalq ticarət mübahisələrinin həll edilməsi mexanizmi yaradılmışdır ki, bütün bunlar da beynəlxalq ticarətin inkişafına öz müsbət təsirini göstərmişdir.
- Azad ticarət zonalarının, gömrük ittifaqlarının və s.-nin yaradılması nəticəsində regional maneələri aradan qaldıran inteqrasiya proseslərinin intensivləşməsi və dərinləşməsi. Bu cür birləşmələr çərçivəsində rüsumsuz ticarət həyata keçirilir, qarşılıqlı ticarət güclənir ki, bu da son nəticədə özünü dünya ticarətinin məcmu göstəricilərində əks etdirir.
- İxrac-idxal əməliyyatları üçün əlverişli mühit yaradılması məqsədilə dövlətlərin xarici iqtisadi fəaliyyətə aktiv surətdə müdaxiləsi.
- Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin inkişafın bazar metodlarına keçidi ilə onların iqtisadiyyatlarının açıqlığının artması.

Bu amillər son 50 il ərzində əmtəələrlə xarici ticarət əlaqələrinin dinamikasını, onun əmtəə və coğrafi strukturlarında baş verən dəyişiklikləri şərtləndirmiş, xarici ticarətin müasir inkişaf meyllərini müəyyən etmişdir.

Xarici ticarət əlaqələrinin ölkələrin iqtisadi artımına əsasən müsbət təsir etdiyi şübhəsizdir. Bir çox ölkələr üçün məhz xarici ticarət iqtisadi artımın “motoru” rolunu oynamışdır. Xarici ticarətin milli iqtisadiyyata müsbət təsirləri isə onun dinamik mənfiyyətləri adlanır.

Xarici ticarətin milli iqtisadiyyat üçün əhəmiyyətini ümumi şəkildə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- ***İstehsal və resurs çatışmazlığının aradan qaldırılması.*** İnkişaf etməkdə olan ölkələr inkişafı üçün zəruri olan, lakin özləri istehsal edə bilmədikləri əmtəə, xidmət və resursları xaricdən idxal edir, bununla da öz ehtiyaclarını ödəyirlər.
- ***Daxili tələbdən daha artıq istehsala nail olunması.*** Xarici ticarətin olmadığı bir iqtisadiyyatda daxili tələbin az olması səbəbindən ölkə resurslarından tam istifadə edilməyə bilər. Xarici ticarət isə bu resurslardan daha səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Eyni zamanda, bu zaman iri bazar həcminə çıxış kütləvi istehsalın təşkilinə, yeni texnologiyalardan istifadəyə şərait yaradır. Digər tərəfdən daxili bazarın həcmi genişlənir və daxili bazarın dünya bazarı ilə əlaqələri formalaşır.
- ***Rəqabət.*** Xarici ticarət yerli istehsalçıları xarici istehsalçılarla üz-üzə qoyur və onlar arasında rəqabətə yol açır. Bu da daxili istehsalın səmərəliliyini artırır, texnologiyanı inkişaf etdirir və daha bacarıqlı sahibkarların ortaya çıxmasına şərait yaradır. Rəqabət olmayan halda məhsuldarlıq azalır və artıq resurs xərclərinə yol verilir.
- ***Daxili bazar tələbinin inkişafı.*** İdxal edilən əmtəələr getdikcə ölkə daxilində həmin əmtəə üzrə bazarı genişləndirir və bununla da, əmtəənin ölkə daxilində istehsalının təşkili üçün müsbət zəmin yaranır, yeni iş yerləri yaranır.
- ***Gəlir əldə edilməsi.*** Beynəlxalq ticarətdə iştirak istehsal xərclərinin milli və beynəlxalq səviyyələrində olan fərq hesabına əlavə gəlir əldə etməyə imkan verir.
- ***İqtisadi dinamizm.*** Xarici ticarət nəticəsində ölkələr bir-birləri ilə əlaqədə olur, müxtəlif ölkələrdəki istehlakçılar digərlərinin davranışları, ehtiyacları, yaşayışları haqqında xəbərdar olur, beləliklə də, yeni ehtiyaclar meydana gəlir, daha yaxşı keyfiyyətli əmtəə və xidmətlər tələb edilir və iqtisadi strukturlarda dəyişikliklər baş verir. Bütün bunlar ölkə

iqtisadiyyatına müsbət dinamizm verir, resursların daha yaxşı istifadə edilməsinə və istehlakçı rifahının artmasına gətirib çıxarır.

Bütün bu göstərilənlər BİM sistemində xarici ticarət əlaqələrini şərtləndirən amillərdir.

1.3 Qloballaşma şəraitində XTƏ-nin təkmilləşdirilməsi və inkişaf perspektivləri.

Son illər qloballaşma siyasi diskussiyaların, işgüzar danışıqların, elmi tədqiqatların ən geniş yayılmış mövzularından biridir. Qloballaşma müasir dünya təsərrüfatının səciyyəvi xüsusiyyətidir. O, bir sıra təzahür formaları ilə diqqəti cəlb edir. Əgər bu gün beynəlxalq miqyasda kollektiv valyuta sistemi, böyük dünya birlikləri kimi supergüclər, geniş fəaliyyət şəbəkəsinə malik, öz fəaliyyəti ilə milli dövlət çərçivələrini aşan transmilli korporasiyalar mövcuddursa, deməli, qloballaşma ümumdünya təsərrüfatının bir əlaməti kimi davam etməkdə və genişlənməkdədir.

Qloballaşma hər şeydən əvvəl dünya regionlarının və bütün ölkələrin qarşılıqlı asılılıqlarının güclənməsi, habelə, milli iqtisadiyyatın hüdudlarından kənara çıxan, genişlənən ETT-i və bununla bağlı məhsuldar qüvvələrin transformasiyası, xarici ticarət əlaqələrinin daha da sərbəstləşməsi ilə şərtlənir. Bəzi dövlətlər məhz qloballaşma şəraitində böyük rol oynamaq iqtidarındadır. Ancaq ayrı-ayrı dövlətlərdə inkişaf qeyri-bərabər gedir. Hər bir dövlət öz ölkəsinin maraqlarını qorumalıdır və qloballaşmanın əksinə yox, bu qlobal proseslərə həmin dövlətin daha yumşaq, daha münaqişəsiz inteqrasiya olunması üçün vəziyyəti tənzimləməlidir. Qloballaşma – dünya iqtisadiyyatının elə halıdır ki, bu zaman planetin əksər ölkələrinin və regionlarının təsərrüfatca inkişafı bir-birilə sıx əlaqədardır, istehsal kooperasiyası və ixtisaslaşması ümumdünya miqyasına nail olur, TMK-lar mülkiyyətin üstün formasına çevrilirlər.

İqtisadiyyatın qloballaşması iqtisadi sivilizasiya çərçivəsində baş verir. İqtisadi qloballaşma – bəşəriyyətin taleyi üçün anlaşılmaz nəticələrlə dolu olan çoxaspektli mürəkkəb və buna görə də özünə elmin ən çox diqqətinin cəlb edilməsini tələb edən problemdir.

Qloballaşmanın iqtisadi aspekti özünü xarici ticarət əlaqələrinin (mal və xidmətlərin sərbəst dolaşımı), beynəlxalq maliyyə kapitalı hərəkətlərinin və beynəlxalq istehsalın sərbəstləşməsi kimi üç əsas sahədə göstərməkdədir.

İqtisadi aspektdə qloballaşma nəticəsində ölkələr arasında əmtəə, kapital, əmək bazarları qarşılıqlı surətdə əlaqəli fəaliyyət göstərirlər. Dünya ticarətinin miqyaslarının, valyuta axınlarının, kapitalın hərəkətinin, texnologiya, informasiya mübadiləsinin xeyli artması baş verir.

İqtisadi qloballaşma daha geniş miqyaslı beynəlmilləşmədir, beynəlxalq əmək bölgüsü sisteminə qoşulmaqdır, milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıqda inkişafı prosesidir ki, nəticədə qlobal iqtisadiyyat formalaşır. Qlobal iqtisadiyyat isə hələ yaranmamışdır.

Qlobal iqtisadiyyat-beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində özünün yeri olan, qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıqda fəaliyyət göstərən milli iqtisadiyyatlardan yaranmış dünya iqtisadiyyatıdır. Qlobal iqtisadiyyat dünya iqtisadiyyatının keyfiyyətcə yeni halıdır (durumdur). Onun beynəlxalq əmək bölgüsünün tələblərinə uyğun strukturu, vahid dünya bazarı, vahid təsərrüfat mexanizmi, idarəetmə sistemi və qanunları olmalıdır. İqtisadi qloballaşma belə bir yeni keyfiyyətli iqtisadi sistemin formalaşmasına xidmət edir.

İqtisadi qloballaşma bütövlükdə qloballaşma prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi olub onun mayasını təşkil edir. Qloballaşmanın özü isə beynəlmilləşmənin daha da yüksək mərhələsi, onun daha da inkişaf etmiş formasıdır. Qloballaşma prosesində dünya inkişaf etmiş ölkələrin transmilli korporasiyaların TMK-nın fəaliyyəti üçün daha çox açıq olur, onlar üçün vahid bazara çevrilir. Buna istinadən dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələri və o cümlədən Azərbaycan üçün də belə bir bazar olduğu fikrini söyləmək olmaz. İnkişaf etmiş ölkələrdən fərqli olaraq inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyəti

dünya bazarının olsa-olsa yalnız iştirakçısıdır, o nə isə alır və yaxud da satır. Vahid dünya bazarının bərabər hüquqlu üzvü olmaq üçün beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində möhkəm və davamlı yerə malik olmaq lazımdır. Belə olmasa, milli iqtisadiyyatlar müstəqil olaraq qlobal iqtisadiyyatın strukturunda özünə yer ala bilməz.

İqtisadi qloballaşma prosesində milli iqtisadiyyatların strukturunda zəruri dəyişikliklər baş verir və milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı asılılığı yaranır. Bu asılılıq ikitərəfli və çoxtərəfli ola bilər. Bu cür asılılığa bir neçə ölkənin vahid elektrik sisteminin yaradılmasını, Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin birlikdə çəkilməsini və istifadəsini misal göstərmək olar.

Özünün vahid bazarı olan qlobal iqtisadiyyat dünya iqtisadiyyatının bir-neçə tərəfini deyil, müxtəlif sferalarını, bütün əsas aparıcı sahələrini əhatə edir:

- əmtələri, xidmətlərin, texnologiyaların, intellektual mülkiyyət obyektlərini öz fəaliyyət sferasına cəlb edən xarici ticarəti;
- istehsal amilləri kimi çıxış edən iş qüvvəsinin, kapitalın, informasiyanın beynəlxalq hərəkətini;
- beynəlxalq maliyyə-kredit və valyuta əməliyyatlarını (bu əməliyyatlara isə kreditlər və beynəlxalq iqtisadi münasibət subyektlərinin borcları, əvəzsiz maliyyələşdirmə və yardımlar, qiymətli kağızlarla əməliyyatlar, xüsusi maliyyə mexanizmi, habelə valyuta ilə əməliyyatlar aiddir);
- istehsal, elmi-texniki, texnoloji və informasiya əməkdaşlığı.

Deməli, qlobal iqtisadiyyatın fəal iştirakçısı olmaq üçün hər bir milli iqtisadiyyatın göstərilən bütün bu sahələri üzrə xarici əlaqələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi lazımdır. Bunun üçün isə milli iqtisadiyyatın bütün göstərilən sahələrinin özü inkişaf etməlidir. Bu həm də ona görə lazımdır ki, qloballaşmanın bizim üçün hazırladığı "sürprizlərə" hazır olaq.

Azərbaycan da dünyada baş verən iqtisadi qloballaşma prosesindən kənarda qala bilməz, əvvəla ona görə ki, o da dünyanın bir parçasıdır, dünya birliyinin üzvüdür. İkincisi də Azərbaycanın təbii coğrafi mövqeyi, zəngin təbii ehtiyatları, potensial imkanları və milli maraqları onun qloballaşma şəraitində

gedən proseslərdə, xarici ticarət əlaqələrində iştirakını zəruri edir. İqtisadi qloballaşma müstəqillik əldə etmiş hər bir xalqın, milli dövlətin müstəqil yaşayış mövcud olmasına bilavasitə təsir göstərir. İqtisadi qloballaşmada iştirakdan xeyir də görmək olar, ziyan da çəkmək. Onun müsbət nəticələrindən bəhrələnmək və mənfi nəticələrinin təsirini azaltmaq üçün dünya hadisəsi kimi iqtisadi qloballaşma hərtərəfli öyrənilməli və düzgün strateji xətt müəyyən edilməlidir.

Qloballaşma prosesinin pozitiv nəticələri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- İqtisadi qloballaşma prosesində fəal iştirak etmək üçün beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində, mümkün olan sahələr üzrə, möhkəm və uzunmüddətli yerə malik olmaq lazımdır.
- İqtisadi qloballaşmada iştirak etməklə xarici kapitalın, yeni texnologiyanın, mütərəqqi idarəetmənin üsul və vasitələrinin ölkə iqtisadiyyatına gətirilməsinə və tətbiqinə nail olunur, bununla da milli kapitala, digər istehsal amillərinə qənaət etmək imkanı qazanılır.
- Ölkənin təbii sərvətlərinin xarici kapitalın iştirakı ilə birgə istifadə olunması və xarici bazarlara daşınması bu sahələrdən daha çox gəlir götürülməsinə imkan yaradır.

Qlobal iqtisadiyyat bazar təbiətli və buna görə də iqtisadi qloballaşma prosesində iştirak edən tərəflər arasında (qloballaşmanın iştirakçıları arasında) güclü rəqabət gedir.

İqtisadi qloballaşma prosesində iştirak etmək Azərbaycana özünün keçid dövrü şəraitində qarşıya qoyduğu vəzifələrin yerinə yetirilməsinə və qarşıya çıxan problemlərin həll edilməsinə bu və digər dərəcədə öz müsbət təsirini göstərir və bunu inkar etmək olmaz.

Müasir qloballaşma dövrü dünya ölkələrindən öz sərvətlərindən səmərəli və rentabelli istifadə etməyi tələb edir. Hansı dövlət bu prinsiplərə əməl edib strateji məhsulları ilə önə çıxarsa, həmin dövlət öz iqtisadiyyatını və əhalisinin həyat şəraitini müsbət istiqamətlərdə yönləndirə biləcək.

Respublikamız da öz strateji məhsulu sayılan neft amilindən yüksək bacarıqla istifadə etməli, neftdən gələn gəliri iqtisadiyyatın diversifikasiyası yolu ilə digər sahələrə yönəltməklə həm ixrac potensialını artırır, həm də digər sahələrin inkişafını sürətləndirə bilər. Bu yolla ölkəmiz öz iqtisadi qüdrətini artırmaqla dünyada “söz sahibi“ olan dövlətə çevrilə bilər.

İqtisadi qloballaşma meylinin gücləndiyi müasir dünyada qloballaşmanın doğurduğu üstünlüklərdən istifadə etməklə ölkələr müstəqil milli iqtisadiyyatlarını, uzaq və yaxın xarici ölkələrlə ticarət əlaqələrini daha da inkişaf etdirə bilərlər.

Bununla belə iqtisadi qloballaşmanın doğurduğu neqativ nəticələrin olduğunu da unutmamaq olmaz. Qloballaşma prosesi müxtəlif inkişaf səviyyəli ölkələrdə müxtəlif cür qarşılır. Bu cür münasibət qloballaşmanın üstünlüklərindən hamının eyni dərəcədə istifadə edə bilməməsi ilə bağlıdır. Qloballaşma prosesi ilk növbədə inkişaf etmiş ölkələrdə rəğbətlə qarşılır və inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətində ona çox ehtiyatla yanaşılır.

Beləliklə, qloballaşma istər dünya miqyasında, istərsə də ölkə daxilində keyfiyyətə yeni iqtisadi və maliyyə mühitinin formalaşmasına yol açmışdır. Mütəxəssislərin əksəriyyəti hesab edir ki, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin liberallaşması eyni tipli qanunlarla idarə olunan, vahid və yaxud yüksəkdönərli ödəmə vasitələrindən istifadə edilən vahid və yekcins qlobal bazar məkanının yaranmasını sürətləndirir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi nəticəsində ölkələrarası xarici ticarət əlaqələrində olan mövcud maneələr getdikcə aradan qaldırılacaqdır. Bu isə xarici ticarətdə rəqabətin qlobal xarakter almasını təmin edəcək, dünya ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə edilməsinə səbəb olacaqdır.

II FƏSİL. Azərbaycanın XTƏ-nin müasir inkişaf xüsusiyyətləri, onun əmtəə və coğrafi strukturu.

2.1 Azərbaycanın BİM sistemində XTƏ-nin inkişafını şərtləndirən amillər.

Dünya təsərrüfatının və bazarın formalaşmasında beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin rolu və əhəmiyyəti böyükdür. Belə ki, bu gün Azərbaycan Respublikası müxtəlif dövrlərdə dünyanın 152-dən çox xarici dövləti ilə iqtisadi münasibətlərdə olmuşdur. Onlardan MDB üzvü olan ölkələr daha böyük paya malikdir. Daha çox əmtəə mübadiləsi aparılan digər ölkələrə isə İtaliya, Rusiya, Türkiyə, Fransa, İsrail, ABŞ, İsveçrə, Gürcüstan, İngiltərə, Almaniya, İran və s. bu kimi dövlətlər daxildir. Şübhə yoxdur ki, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qurulması və inkişaf etdirilməsi üçün ən başlıca amil xarici portnyorların marağıdır. Onlar daha çox mənfəət götürməyə və yeni satış bazarı ələ keçirməyə, daha ucuz iş qüvvəsini tapmağa, texniki yenilikləri və texnologiyaları tətbiq etməyə, sərfəli xammal və enerji mənbələri ələ keçirməyə, habelə turizm imkanları tapmağa çalışırlar.

Hazırda suverenlik və iqtisadi müstəqillik yoluna qədəm qoymuş Azərbaycanın xarici ölkələrlə qarşılıqlı fayda verən əlverişli iqtisadi münasibətləri genişlənməkdədir. Belə bir əlaqələrin yaradılması üçün Azərbaycanda həm istiqlaliyyətmizin iqtisadi təməlinin möhkəmləndirilməsini əldə edə biləcək ictimai-siyasi qüvvə və həm də zəruri iqtisadi potensial imkanları mövcuddur. Bu baxımdan xarici iqtisadi münasibətlərin genişləndirilməsi və iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyinin təmin olunması üçün aşağıdakı istiqamətlərdə iş aparılmalıdır:

-Ölkənin ixrac potensialının, onun inkişaf istiqamətlərinin düzgün qiymətləndirilməsi və müəyyənləşdirilməsi;

-İdxal əvəzedici sahələrin inkişaf imkanları və prespektivlərinin araşdırılması;

-Xarici maliyyə-kredit resurslarının Azərbaycan Respublikasına cəlb edilməsi;

-İqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasının işlənməsi və reallaşdırılması;

-İnteqrasiya prosesinin tənzim edilməsi və.s.

Bu gün Azərbaycan xarici ticarət əlaqələrini ancaq ənənəvi təsəvvürlər əsasında, yəni ölkədə artıqlıq edən istehsal amillərinin ixracı və qıt olan istehsal amillərinin idxalı prinsipi əsasında qurmaq mütləq zərurət deyildir. Yanacaq sənayesinin üstün inkişafı və ixrac yönümlüynə müəyyən dövr ərzində iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı üçün ancaq istinad kapitalının mənbəyi kimi baxılır. Bu isə Azərbaycanın struktur investisiya siyasətinin strateji məqsədi kimi qiymətləndirilir. Qeyd edək ki, dünya dövlətləri ilə sərbəst iki tərəfli əlaqə, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya prosesinin sürətləndirilməsi və dünya bazarı ilə qarşılıqlı əlaqələrin genişləndirilməsi üçün geniş imkanlar açılmışdır. Azərbaycanın ümumdünya təsərrüfatı ilə çoxtərəfli və intensiv inteqrasiyasındakı uğurlar xeyli dərəcədə xarici ticarət əlaqələri ilə bağlıdır. Bu işdə Azərbaycanda xarici ticarətin və valyuta tənzimlənməsinin liberallaşdırılması mühüm addım olmuşdur. Bu gün dünyada baş verən köklü keyfiyyət dəyişiklikləri, o cümlədən beynəlxalq əmək bölgüsünün yeni əsaslar üzərində dərinləşməsi, qlobal problemlərin kəskinləşməsi, elmi-texniki tərəqqinin inqilabi xarakter alması və s. beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə inteqrasiya prosesində obyektiv zərurətə çevirilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, hazırda tədricən iqtisadi sərhədlərin silinməsi, bütün dünyada eyni qanunlara tabe olan vahid iqtisadi məkanın yaranması prosesi gedir. Dünya dövlətləri dünya təsərrüfat sisteminə fəal surətdə qoşulmaqla bir tərəfdən özlərinin müvafiq ehtiyatları olmadığı halda belə cəmiyyətin tələbatını daha dolğun ödəmək, iqtisadiyyatın səmərəli strukturunun formalaşdırmaq və s. bu kimi mühüm problemləri həll etmək, digər tərəfdən isə özlərinin beynəlxalq əmək

bölgüsündə malik olduqları üstünlükləri reallaşdırmaq imkanı əldə etmiş olurlar.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin sonrakı inkişafı perspektivləri, dünya bazarının həcmnin artması imkanları beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişafı dərəcəsi ilə, onun daha yüksək tiplərinə keçidlə müəyyən edilir.

Lakin beynəlxalq əmək bölgüsünün beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsası kimi inkişaf imkanlarından sosialist iqtisadiyyatı şəraitində idarəetmənin inzibati-amirlik metodları və bazar münasibətləri sferasının darlığı səbəbindən kifayət qədər geniş və səmərəli istifadə edilmirdi. İqtisadiyyatın həddən artıq dərəcədə dövlətin mülkiyyətində olması səbəbindən beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin subyektini kimi əsasən dövlət çıxış edirdi. Keçmiş sovet respublikaları, xüsusilə də Azərbaycan dünya bazarlarına mərkəz vasitəsilə çıxırdılar. Müəssisələr isə müstəqil surətdə beynəlxalq bazarlara çıxmaq səlahiyyətlərinə malik deyildilər.

Buna görə də beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin islahatı ilk növbədə aşağıdakıları özündə əks etdirməli idi:

- idarəetmənin həddən artıq mərkəzləşdirilmiş plan-sərəncamverici metodlarından bazar prinsiplərinə keçid;
- beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin dövlətləşdirilməsinin qarşısının alınması;
- beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin köklü surətdə liberallaşdırılması.

Bu barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 aprel 1994-cü il tarixli “Xarici ticarətin liberallaşdırılması haqqında” fərmanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu fərmanla xarici ticarət üzərində dövlət inhisarı aradan qaldırılmış və müstəqil xarici iqtisadi fəaliyyət prinsipi tətbiq edilmiş, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi sisteminin transformasiyasına təkan vermişdi.

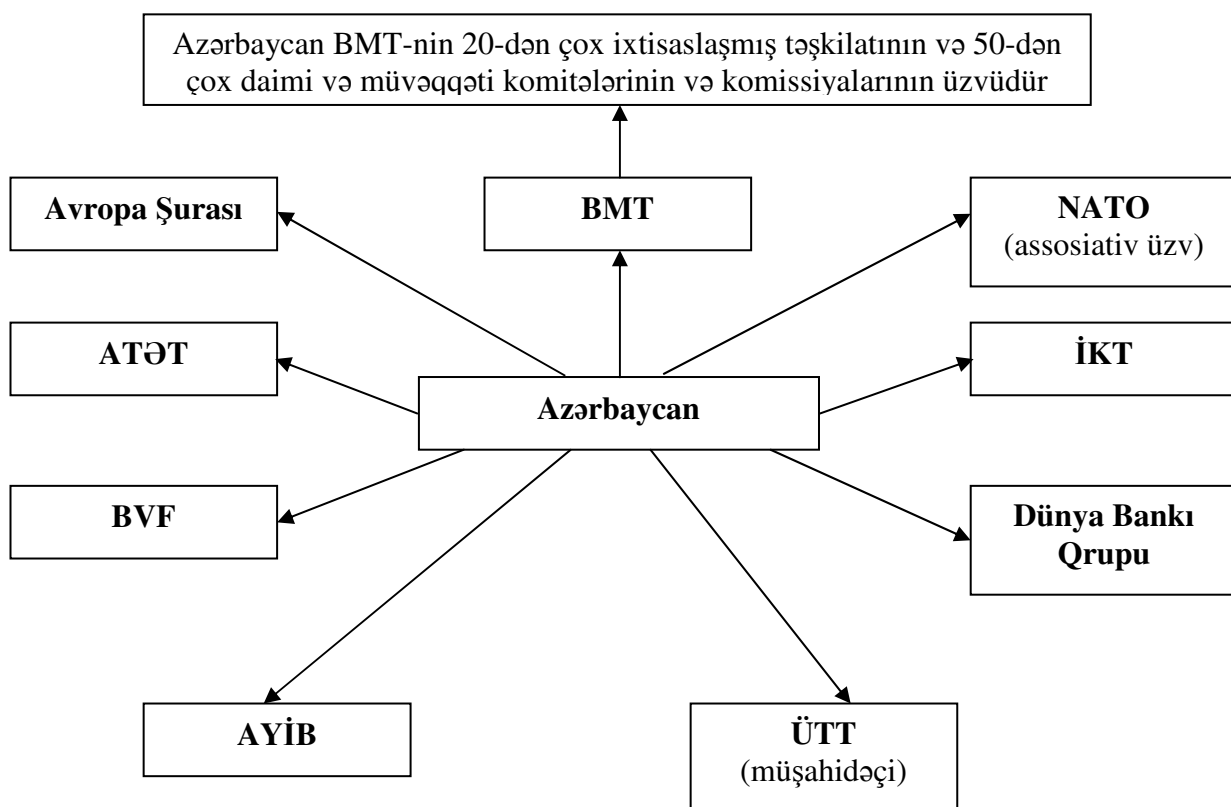
Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı ilk növbədə ölkələrin qarşılıqlı əlaqələrinin genişləndirilməsini tələb edir ki, bu zaman da əsas istiqamətlərdən biri beynəlxalq iqtisadiyyatı tənzimləyən müxtəlif təşkilatlarla əlaqələri genişləndirməkdən ibarət olmalıdır. Azərbaycan da müstəqillik qazandığı ilk

illərdən etibarən beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr qurmağa və bu əlaqələri dərinləşdirməyə çalışmışdır.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin əsas xüsusiyyəti beynəlxalq, regional və yerli xarakterli iqtisadi təşkilatlara daxil olmaq və bununla da ictimai həyatın bütün sahələrində bu təşkilatlara inteqrasiya olunmaqdır.

Şəkil 2.1

Azərbaycanın üzv olduğu əsas beynəlxalq təşkilatlar

Azərbaycan Respublikası və BMT arasında əməkdaşlıq Sovet İttifaqının dağılması və Azərbaycanın öz müstəqilliyini bərpa etməsindən dərhal sonra bərqərar olmuşdur. Azərbaycan Respublikası 1992-ci ilin 2 mart tarixində BMT-nin üzvlüyünə qəbul edilmiş və 1992-ci il may ayının 6-da Azərbaycanın BMT nəzdində Daimi Nümayəndəliyi açılmışdır. BMT ilə əməkdaşlığın birinci günündən başlayaraq, Azərbaycan BMT platformasından beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə cəlb etməyə və BMT-nin potensial imkanlarından istifadə etməklə sülh sazişinin əldə olunmasına çalışmışdır.

Azərbaycan BMT-nin bir çox xüsusi qurum və orqanları ilə fəal və səmərəli əməkdaşlıq edir. Onların sırasında BMT-nin İnkişaf Proqramı (BMTİP), BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarı, BMT-nin Uşaq Fondu, BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı, Sənaye İnkişaf Təşkilatı, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, BMT-nin Qadınlar Fondu, Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik, Nüvə Sınaqlarının Hərtərəfli Qadağan olunması haqqında Müqavilə Təşkilatı və s. qeyd etmək olar.

Azərbaycan beynəlxalq maliyyə-iqtisadi təşkilatlar sırasında Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı ilə də əməkdaşlıq edir. Azərbaycan 1992-ci ilin sentyabrında Dünya Bankına, 1995-ci ilin martında Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasına üzv olmuşdur. Eyni zamanda, Azərbaycan 1992-ci ildə Çoxtərəfli İnvestisiyalar üzrə Zəmanət Agentliyinə, 1995-ci ildə isə Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasına qoşulub. Azərbaycan həmçinin 1992-ci il 18 sentyabr tarixindən etibarən BVF-nun üzvüdür.

1995-ci ildən etibarən Dünya Bankı bazar iqtisadiyyatına keçid üzrə islahat proqramlarının həyata keçirilməsi, makroiqtisadi stabilləşdirmə və neft gəlirlərinin idarə edilməsi, qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həllinə yardım, infrastrukturun (su, irriqasiya, avtomobil yolları) bərpa edilməsi, təhsil və səhiyyə, enerji sektoruna investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində tədbirlər, dövlət sektorunda islahatlar, kənd təsərrüfatında və ümumiyyətlə qeyri-neft sektorunda artım və yeni iş yerlərinin açılması

sahələrində Azərbaycanı yardım etməkdədir. İndiyə kimi Azərbaycanda iqtisadi islahatların aparılmasına, makroiqtisadi sabitliyin dəstəklənməsinə BVF tərəfindən 435 milyon ABŞ dolları, struktur islahatların aparılmasına, təhsil, mədəniyyət, infrastruktur və digər sahələrdə müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsinə Dünya Bankı tərəfindən 491 milyon ABŞ dolları həcmində yardım göstərilmişdir. Fikrimizcə çalışmaq lazımdır ki, Dünya Bankının və BVF-nun kreditləri olmadan Azərbaycan iqtisadiyyatını inkişaf etdirək.

Azərbaycan AYİB-ə 25 sentyabr 1992-ci il tarixdə üzv seçilmişdir və o vaxtdan etibarən AYİB Azərbaycanda enerji, nəqliyyat, su, bankçılıq, mülkiyyət, aqrobiznes və ümumi sənaye kimi sahələri əhatə edən ölkə və regional əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilməsini dəstəkləmişdir. Bununla yanaşı, AYİB ölkədə institusional inkişafın və rəqabətliliyin artırılması məqsədilə maliyyə və texniki yardım göstərmişdir. AYİB-in maliyyə sektoru üzrə fəaliyyət istiqaməti bank sistemində aparılan islahatlar, maliyyə siyasəti və respublikanın maliyyə institutlarına dair gələcək siyasətin təşkili və həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafı ilə yanaşı əhalinin rifah halının daha da yaxşılaşması, dövlət tərəfindən sosial öhdəliklərin tam yerinə yetirilməsi, sahibkarlıq subyektlərinin sayının artması, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması sayəsində işsizliyin minimuma endirilməsi və digər amillər onu deməyə əsas verir ki, dünyada böhranlı proseslərin davam etməsinə baxmayaraq ölkəmiz sabit inkişafını 2010-cu ildə də davam etdirmişdir.

Qlobal böhran şəraitində Azərbaycanın əldə etdiyi nailiyyətlər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən təsdiqlənmiş və BMT-nin İnsan İnkişafına dair növbəti hesabatında 169 ölkə arasında Azərbaycanın 67-ci yer tutması və “orta insan inkişafı ölkələri” qrupunu tərk edərək “yüksək insan inkişafı ölkələri” qrupuna daxil olması buna əyani sübutdur.

Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində mövqeyinin daha da möhkəmləndirilməsi məqsədilə çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlıqla yanaşı

İkitərəfli iqtisadi əməkdaşlıq da inkişaf etdiriləcək. Hazırda Azərbaycan Respublikasının 140 ölkə ilə diplomatik əlaqələri, 17 ölkə ilə (Avstriya, Bolqarıstan, İran, İsveçrə, Misir, Pakistan, Rumıniya, Səudiyyə Ərəbistanı, Türkiyə, Fransa, Yaponiya, Yunanıstan, Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Belarus, Qazaxıstan, Özbəkistan) İkitərəfli Komissiyaları və 4 ölkə ilə müxtəlif əməkdaşlıq formaları - Çin ilə Nazirliklərarası Birgə Komissiya (İİN-ləri arasında), Böyük Britaniya ilə Ticarət Şurası (XİN-ləri arasında), İtaliya ilə Birgə İşçi Qrupu (iş adamları arasında), ABŞ ilə İşçi Qrupu (Maliyyə Nazirlikləri arasında) mövcuddur.

İqtisadi münasibətlərin daha intensiv şəkildə inkişaf etdirilməsi baxımından ikitərəfli iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın mövcud vəziyyətinin təhlili, yaranmış problemlərin aradan qaldırılması və inkişaf perspektivləri istiqamətində aparılan işlər daha da sürətləndiriləcək, hər iki tərəf üçün əhəmiyyət kəsb edən yeni layihələr hazırlanıb həyata keçiriləcəkdir.

2.2 Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin formalaşması, dinamikası və inkişaf xüsusiyyətləri.

Xarici iqtisadi əlaqələr bir çox səbəblər üzündən zəruridir. Xarici iqtisadi əlaqələr millətlər üçün çoxlu əmtəə müxtəlifliyi yaradır. Bu əlaqələrin əsasında işə ehtiyatlarda, zövqlərdə və psixologiyalarda olan müxtəliflik durur.

1920-ci ildə ADR müstəqilliyini itirdikdən sonra xarici iqtisadi əlaqələr SSRİ-nin dövlət inhisarı altında cəmləşmişdi. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin Moskva tərəfindən müəyyən olunduğu bir şəraitdə respublikada bu sahənin idarə olunması üçün hər hansı quruma ehtiyac duyulmurdu. Azərbaycanın iqtisadi əlaqələri şərti olaraq SSRİ-nin tərkibində baş verirdi. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri SSRİ-nin tərkibində mübadilə əlaqələrindən 16,7 dəfə az idi. Mövcud bu əlaqə də Moskva inhisarı altında

həyata keçirilirdi. Texnologiyanın, işçi qüvvəsinin hərəkəti isə daha çox qapalı və birtərəfli xarakter daşıyırdı.

Azərbaycanın istehsal etdiyi məhsul dünya ölkələrində özünə satış bazarı tapa bilməyən komanda iqtisadiyyatının texnologiyası əsasında istehsal olunmuş mallardan ibarət idi.

Azərbaycan müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoyduqdan sonra dünya ölkələrinin birliyinə daxil olmuş və öz siyasi, iqtisadi qüdrətini tədricən artırmağa başlamışdır. Bu, ilk növbədə respublikamızın təbii ehtiyatlarının zənginliyi ilə əlaqədardır. Azərbaycan təbii ehtiyatlarının zənginliyinə görə Cənubi Qafqazda liderdir. Qərbi mütəxəssislərinin göstərdiyi kimi, Azərbaycan dünyanın 5 geostrateji dayaqlarından biridir. Digərləri isə Ukrayna, Türkiyə, İran və Cənubi Koreyadır. İndiyədək tədqiq olunmuş ehtiyatlar belə söyləməyə imkan verir ki, hazırda Azərbaycan ərazisində yerin təkində 1 milyard tondan artıq neft, 800 mlrd. kub metr qaz, 230 mln. ton metal, sement istehsalı üçün 370 mln. ton xammal, ildə 730 mln. kub metr s ehtiyatı və s. təbii xammal vardır.

Azərbaycan torpağı münbit və faydalı mikroelementlərlə zəngindir. Həm də respublikamız əlverişli iqlim şəraitinə malikdir. Bütün bunlara baxmayaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracına görə dünya bazarında özünəməxsus yer tuta bilmir. Bunun səbəbi isə elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin kənd təsərrüfatı sahələrinə tətbiq edilməməsidir.

Siyasi istiqlalıyyət əldə edilməsi xarici aləmlə mövcud olmuş köhnə əlaqələr sisteminə yenidən baxılmasını tələb etdi. Bu dövrdə respublikamızın iqtisadi inkişafının əsas məsələlərindən biri xarici iqtisadi əlaqələrin düzgün istiqamətdə qurulması zərurətini yaradırdı. Azərbaycan hazırda dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkəsi ilə qarşılıqlı iqtisadi-ticarət əlaqələrinə malikdir. Ölkənin iqtisadi potensialı, xammal və mineral ehtiyatlarla zənginliyi, təbii şəraiti və əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyi əməkdaşlıq imkanlarını artırır.

Yeni iqtisadi sistemə keçidi normal həyata keçirmək üçün Azərbaycan daimi olaraq beynəlxalq integrasiyaya qoşulmalı və öz potensial imkanlarından istifadə edərək orada fəal iştirak etməlidir.

Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçid prosesi xüsusi mülkiyyətə əsaslanan on minlərlə müəssisə, cəmiyyət, birlik, təşkilatlara vasitəsiz xarici ticarət əlaqəsi yaratmağa və valyuta-təsərrüfat əməliyyatları aparmağa imkan verdi. Artıq istənilən müəssisə xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququna malikdir. Böyük təbii sərvətlərə və iqtisadi ehtiyatlara malik olan Azərbaycanın gələcək iqtisadi inkişafı, həlledici dərəcədə onun ümumdünya təsərrüfatı sistemində fəal və səmərəli integrasiyası prosesindən asılıdır. Beynəlxalq təcrübə təsdiq edir ki, iqtisadiyyatın inkişafı və beynəlmilləşdirilməsində xarici investisiya qoyuluşunun böyük üstünlükləri vardır. İnvestisiya qoyuluşu respublikanın milli iqtisadiyyatı ilə dünya iqtisadiyyatı arasında daha səmərəli integrasiyanı təmin edir. Ölkənin iqtisadi inkişafında xarici iqtisadi investisiyanın digər rolu, onun sahibkarlıq fəaliyyətinə müsbət təsiri ilə bağlıdır. Xarici ölkələrin Azərbaycana investisiya qoyuluşu milli iqtisadiyyatın formalaşması, işgüzar münasibətlər, sahibkarlıq fəaliyyəti formalarına daha geniş meydan verilməsi və maliyyə-kredit münasibətlərinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Belə bir şəraitdən səmərəli istifadə edərək gənc müstəqil respublika öz təbii-iqtisadi, elmi-texniki potensialını beynəlxalq miqyasda tanıtmaya məqsədilə çoxtərəfli iqtisadi integrasiya əlaqələrinə daxil olur.

Azərbaycanın xarici ticarət kompleksi əsasən Qərbbə yönəlmişdir.

Respublikamızda 1998-ci ildə minlərlə müəssisə və firma xarici iqtisadi əlaqələrin iştirakçısı olmuşdur. 1997-ci ildə dünyanın 84, 1998-ci ildə 104, 1999-cu ildə 123, 2000-ci ildə 120, 2002-ci ildə 128, 2003-cü ildə 124, hal-hazırda 152 ölkəsi ilə iqtisadi əməkdaşlıq və integrasiya əlaqələri qurmuşdur . Göstərilən faktlar son illər xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində baş verən struktur və keyfiyyət dəyişikliklərinə əyani sübutdur və eyni zamanda, Azərbaycan

dövlətinin beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya əlaqələrinə qoşulmasının nümunəsidir.

Azərbaycanın xarici iqtisadi münasibətlərinin və əlaqələrinin məzmunu və əsas istiqamətlərini ifadə edən bu cəhətlərin hər biri ölkənin gələcək inkişafında fəaliyyət proqramının tərkib hissəsi olmalıdır. Azərbaycanın xarici iqtisadi inteqrasiya əlaqələrinin formalaşmasında daha faydalı və səmərəli iqtisadi münasibətlərin yaradılmasına üstünlük verilməlidir. Əgər göstərilən prinsip əsasında inteqrasiya prosesi həyata keçirilərsə, respublikamızın inkişafında böyük nailiyyətlər əldə etmək mümkündür.

1994-cü ildə “ Əsrin müqaviləsi” adlanan ilk neft müqaviləsi imzalandıqdan sonra xarici investorların Azərbaycana marağı artmış, müqavilələrin və xidmət işləri ilə əlaqədar subkontraktların həyata keçirilməsinə 400-dən artıq xarici şirkət cəlb edilmişdir. Dövlət Neft Fondu yaradılmış, beynəlxalq neft və qaz kəmərləri çəkilməyə başlanmış, Böyük İpək yolunun bərpası istiqamətində müəyyən işlər görülmüş, TRASEKA layihələri həyata keçirilməyə başlanmış, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlıq Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının çoxşaxəli inkişafını təmin etmək üçün böyük üstünlüklər verə bilər. Məhz buna görə Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması şəraitində xarici ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr və bu əlaqələrin inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan bir çox həyati əhəmiyyətə malik siyasi və iqtisadi məsələlər baxımından dünyanın yaxın və uzaq, böyük və kiçik dövlətlərinin, beynəlxalq və regional təşkilatların diqqətini özünə cəlb edən bir qütbdür. Mühüm strateji əhəmiyyətli ərazidə yerləşən ölkəmizdə dünyanın nəhəng dövlətlərinin mənafeyi toqquşur, onlar arasında nüfuz dairəsi uğrunda dərin rəqabət mübarizəsi gedir. Azərbaycan Respublikası öz sosial-iqtisadi inkişafında xarici ölkələrlə əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsinə can atır və beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsindən irəli gələn üstünlüklərdən maksimum dəyərlənməyə çalışır. Siyasi istiqbalı əldə edilməsi, inzibati-

amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçilməsi, uzun müddət mövcud olmuş köhnə xarici iqtisadi əlaqələr sisteminə yenidən baxılması və bərabər hüquqlu, qarşılıqlı faydalı münasibətlərin yaradılması üçün mühüm zəmin təşkil edir. SSRİ-nin süqutu böyük bir ərazidə geopolitik vəziyyəti kökündən dəyişdirərək, Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılması və intensivləşdirilməsi, beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən respublikanın mənafeyinə uyğun olaraq istifadə edilməsi üçün geniş perspektivlər açdı.

Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasəti dedikdə, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə qarşıya qoyduğu məqsədlərin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Xarici iqtisadi siyasət iqtisadi anlayış olub ümumi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir və ölkənin sosial-iqtisadi proqramı ilə bilavasitə əlaqədardır. Azərbaycan hökumətinin xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində qəbul etdiyi qərarlar iqtisadiyyatın bütün istiqamətlərinə təsirini göstərir. Azad bazar münasibətlərinə keçid şəraitində dövlətin daxili və xarici iqtisadi siyasətini bir-birindən təcrid etmək mümkün deyildir.

Azərbaycan Respublikasının ticarət qanunvericiliyinin formalaşması ticarət əməkdaşlığının genişlənməsinə imkan vermişdir. Dövlətlərarası ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi və inkişafı məqsədilə bir sıra qanun və normativ-hüquqi sənədlər qəbul edilmişdir. Bunlardan aşağıdakı bir neçəsini nümunə göstərmək olar:

20 iyun 1995-ci il tarixli, 1064 sayılı “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu;

Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 1997-ci il 311-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi”.

24 iyun 1997-ci il tarixli, 609 sayılı “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanını;

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların

gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi Qaydaları” təsdiq edilməsi haqqında 12 yanvar 1998-ci il tarixli, 7 sayılı qərarı;

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən aksiz vergisinə cəlb olunan malların aksiz dərəcələrinin təsdiq edilməsi haqqında” 19 yanvar 2001-ci il tarixli, 20 sayılı Qərarını;

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idخال əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” 12 aprel 2001-ci il tarixli, 80 sayılı Qərarını;

26 oktyabr 2004-cü il tarixli 772-IIQ nömrəli “İxrac nəzarəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı haqqında” 31 yanvar 2005-ci il tarixli 11 nömrəli Qərarı;

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi Qaydasının təsdiq edilməsi haqqında” 29 noyabr 2007-ci il tarixli, 190 sayılı Qərarı.

14 aprel 2009-cu il tarixli 791-IIIQ nömrəli “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu və s.

Respublikamızın zəngin iqtisadi potensialı olmasına baxmayaraq xarici ölkələrin diqqətini xammal bazası kimi cəlb edir. Lakin yeni texnologiyanın, nou-haunun tətbiqi xammalın hazır məhsula çevrilməsinə kömək edər. Bunun üçün isə külli miqdarda maliyyə, investisiya vəsaitləri lazımdır.

Bir sıra ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, yalnız təbii ehtiyatların ixracına arxalanmaq olmaz. Çünki təbii ehtiyatlar tükənən və tükənməyəndir. Xüsusilə tükənən ehtiyatların ixracında diqqətli olmaq lazımdır. Tükənən ehtiyatlar dünya birjalarında qiymətlərin enib qalxmasından asılı olaraq ölkə iqtisadiyyatının inkişafına gələcəkdə mənfi təsir göstərə bilər. Ümumiyyətlə, son illər Azərbaycanın əmtəə dövriyyəsinin coğrafiyası genişlənmiş və müsbət

istiqamətdə inkişaf etməkdədir. Azərbaycan öz daxili məhsullarının dünya bazarlarında satılması, ölkə valyutasının digər ölkələrin valyutaları ilə sabit mübadiləsi nəticəsində idxal və ixrac arasında xarici ticarət balansının tarazlığını daim qoruyub saxlamağa çalışır.

Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafı inteqrasiya proseslərinə aktiv surətdə qoşulmaqla, regional inteqrasiya birliklərində səmərəli iştirak etməsilə mümkündür.

Artıq müstəqillik atributlarına malik olan Azərbaycan dövlətinin xarici iqtisadi əlaqələrinin daha yüksək inkişafı üçün onun coğrafiyası daha da genişlənməli və bu sahədə bir sıra aşağıdakı əsas vəzifələr yerinə yetirilməlidir:

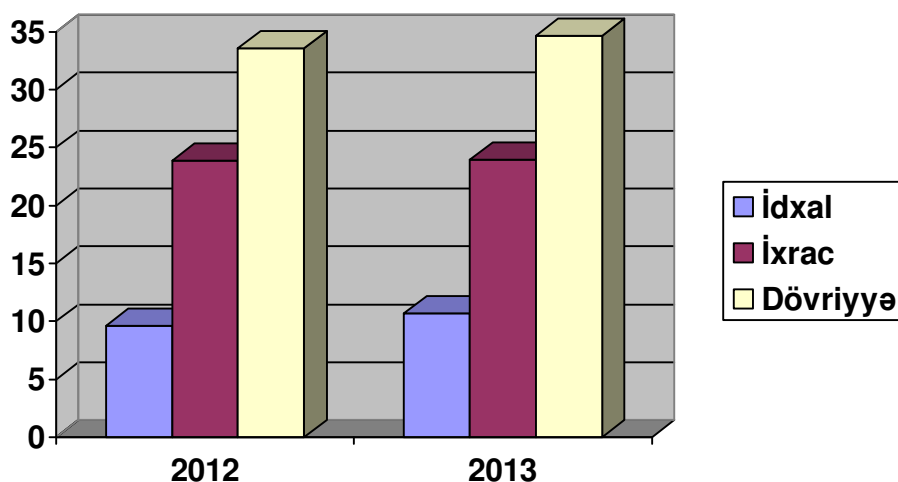
- siyasi və iqtisadi müstəqillik atributlarını daha da möhkəmləndirmək məqsədilə Azərbaycan potensial imkanlarını artırmalıdır;
- dünya iqtisadi sistemində ölkənin mövqeyi, fəaliyyəti və verdiyi məhsulun xüsusi çəkisi artmalıdır
- istehsalın beynəlxalq standartlara uyğun formalaşması və idarə olunması strategiyasına nail olunmalıdır;
- makroiqtisadi səviyyə ilə beynəlxalq inkişaf səviyyəsi arasında bazar uyğunluğu meylinə nail olunmalıdır;
- beynəlxalq və milli iqtisadi mənafeələrin əlaqələndirilməsi təmin edilməlidir;
- idxal və ixrac əməliyyatlarının tarazlı nisbəti əldə olunmalıdır;
- iş qüvvəsinin və kapitalın beynəlxalq miqrasiyası prosesi tənzimlənməlidir;
- xarici ölkələrin investisiya qoyuluşunun sahələr üzrə səmərəli bölgüsü və ondan məqsəduyğun istifadə olunması tənzimlənməlidir.

Azərbaycanın xarici iqtisadi münasibətlərinin və əlaqələrinin məzmunu və əsas istiqamətlərini ifadə edən bu cəhətlərinin hər biri ölkənin gələcək inkişafında fəaliyyət proqramının tərkib hissəsi olmalıdır. Azərbaycanın xarici iqtisadi inteqrasiya əlaqələrinin formalaşmasında daha faydalı və səmərəli iqtisadi münasibətlərin yaradılmasına üstünlük verilməlidir. Əgər göstərilən

prinsip əsasında inteqrasiya prosesi həyata keçirilərsə, respublikanın inkişafında böyük nailiyyətlər əldə etmək mümkündür.

2.3. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin strukturu və coğrafiyası.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsindən verilən məlumata əsasən, 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 34,69 mlrd. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 10,7 mlrd. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 23,98 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Azərbaycan Respublikası 149 ölkə ilə ticarət sahəsində qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq etmiş və xarici ticarət saldosu müsbət 13,28 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur.

	2012	2013
İdxal	9,65	10,7
İxrac	23,91	23,98
Dövriyyə	33,56	34,69

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

Diaqram 2.1

2012-cu illə müqayisədə, 2013-cu ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi 3.35%, o cümlədən ixrac 0.28%, idxal isə 10.95% artmışdır. 2013-cu ildə neft və neft məhsulları da daxil olmaqla enerji daşıyıcılarını əhatə edən 27-ci qrupun ixracın strukturundakı xüsusi çəkisi 90,6% təşkil etmişdir. Eyni zamanda, həmin dövr ərzində qeyri-neft sektoru üzrə (27-ci qrup istisna olmaqla) ixracın həcmi 2012-cu illə müqayisədə 19,4% artmışdır.

Cədvəl 2.1

2013-cu ildə Azərbaycan Respublikasının əsas ticarət tərəfdaşları					
İxracda			İdxalda		
Ölkələr	Milyon ABŞ dolları ilə	Ümumi ixracda xüsusi çəkisi, %	Ölkələr	Milyon ABŞ dolları ilə	Ümumi idxalda xüsusi çəkisi, %
İtaliya	5 989,66	24.98	Rusiya	1 505,18	14.05
İndoneziya	2 771,82	11.56	Türkiyə	1 463,80	13.66
Tailand	1 665, 49	6.95	Böyük Britaniya	1 333,99	12.45
Almaniya	1 356, 74	5.66	Almaniya	823,02	7.68
İsrail	1 260,70	5,26	Ukrayna	589,07	5.50
Fransa	1 131, 12	4,72	Çin	566,34	5.29
Hindistan	1 098, 41	4,58	Fransa	425,44	3.97
Rusiya	1 077, 84	4,50	ABŞ	376,49	3.51
ABŞ	990, 28	4.13	Braziliya	371,80	3.47
Yunanıstan	810,33	3.38	Qazaxıstan	306,76	2.86
Türkiyə	525,99	2.19	Yaponiya	288,36	2.69
Portuqaliya	525,76	2.19	İtaliya	249,26	2.33
Gürcüstan	519,18	2.17	Koreya Respublikası	229,29	2.14
Böyük Britaniya	484,36	2.02	İran İslam Respublikası	207,68	1.94
Tayvan	467,31	1.95	Niderland	180,99	1.69

Digər	3 300,45	13.77	Digər	1 795,03	16.76
Cəmi	23 975,42	100,00	Cəmi	10 712,50	100,00
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi					

2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının İtaliya Respublikası ilə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 6 238,92 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 249,26 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi 5 989,66 mln. ABŞ dolları olmuşdur.

2013-cü ildə İtaliya Respublikasının Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 17.99%, o cümlədən idxalda 2.33%, ixracda isə 24.98% təşkil etmişdir.

2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Rusiya Federasiyası ilə ümumi ticarət dövriyyəsinin həcmi 2 583,02 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 1 505,18 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 1 077,84 mln. ABŞ dolları olmuşdur.

2013-cü ildə Rusiya Federasiyasının Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 7.45%, o cümlədən idxalda 14.05%, ixracda isə 4.50% təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.2

2013-cü ildə ixrac olunan əsas mallar			
Malların adı	Milyon ABŞ dolları		2013-cü ilin ixracına nisbətən dəyişmə, %
	2012	2013	
Xam neft	20 232,60	20 244,05	84.44
Neft məhsulları	1 321, 21	1 208,55	5.04
Təbii qaz	648,72	701,98	2.93
Meyve-terez	264,33	250,77	1.05

Çay	37,43	44,34	0.18
Bitki və heyvan mənşəli yağlar	221,77	227,88	0.95
Şəkər	214,16	243,64	1.02
Alkoqollu və alkoqolsuz içkilər	21,31	30,95	0.13
Kimya sənayesi məhsulları	174,58	57,169	0.24
Pambıq mahlıcı	14,15	24,46	0.10
Qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar	113,42	96,37	0.40
Alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar	94,93	82,82	0.35
Digər	549,37	762,43	3.17
Cəmi	23 907,97	23 975,42	100.00
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi			

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsindən verilən məlumata əsasən, 2013-cü ildə ixrac əməliyyatlarında dövlət sektorunun payı 22 365,52 mln. ABŞ dolları, özəl sektorun payı 1 381,14 mln. ABŞ dolları, fiziki şəxslərin payı 228,76 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir.

İdxal əməliyyatlarında isə, dövlət sektorunun payı 3 283,45 mln. ABŞ dolları, özəl sektorun payı 6 961,92 mln. ABŞ dolları, fiziki şəxslərin payı 467,14 mln. ABŞ dolları olmuşdur.

Cədvəl 2.3

2013-cü ildə idxal olunan əsas mallar			
Malların adı	Milyon ABŞ dolları		2012-cu ilin idxalına nisbətən dəyişmə, %
	2012	2013	
Yeyinti məhsulları	1 072,99	1 151,50	107.34
<i>O cümlədən Ət</i>	15,77	15.18	96.25
<i>Süd</i>	6,97	9,44	135.52
<i>Taxıl</i>	339,81	395,28	116.32
<i>Un</i>	6,11	17,98	294.29
<i>Şəkər</i>	175,59	201,52	114.77
<i>Meyvə-tərəvəz</i>	56,53	29,06	51.41
<i>Bitki və heyvan mənşəli yağlar</i>	107,22	75,56	70.48
<i>Kərə Yağı</i>	29,59	21,31	72.03
Maşın, mexanizm, elektrik aparatları, avadanlıqlar və onların hissələri	2 629,93	2 758,29	104.88
Nəqliyyat vasitələri və onların hissələri	1 414,07	1 435,91	101.54
Qara metallar və onların onlardan hazırlanan məmulatlar	1 310,61	1 132,89	86.44
Oduncaq və ondan hazırlanan məmulatlar	274,10	279,32	101.90
Əczaçılıq məhsulları	241,74	250,05	103.44
Mebel və onun hissələri	100,30	87,23	86.97
Tütün və Tütün məmulatları	303,60	339,83	111,61
Sement	132,81	152,67	114.95
Digər	2 175,48	3 125,52	143,67
Cəmi:	9 665,63	10 712,50	110.95
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi			

Ölkə daxilində əmtəə dövriyyəsinin sürətlə artması ilə yanaşı xarici ticarət əlaqələri də genişlənir. 2010-cu ildə ölkənin hüquqi və fiziki şəxsləri xarici dövlətlərlə 7005 ədət ticarət əməliyyatları aparmışlar. Əmtəə

dövriyyəsinin 21.3 %ni və ya 1.6 milyard dollarını ölkədən ixrac olunmuş mallar, 78.7%ni (7.5 milyard dollarını) isə idxal məhsulları təşkil etmiş, 5.9 milyard dollar məbləğində müsbət saldo yaranmışdır.

Ölkəmizə idxal olunmuş malların 8 159,26 milyard dolları MDB-yə üzv olmayan dövlətlərdən, (2 553,24 milyard dolları) MDB üzvü ölkələrindən daxil olmuşdur.

Ölkədən ixrac edilmiş malların 22 465,58 milyard dolları MDB-yə üzv olmayan dövlətlərə, 1 509,64 milyard dolları isə MDB üzvü ölkələrinə göndərilmişdir.

Əmtəə mübadiləsinin 58%i Avropa, 32%i Asiya, 8.6%i Amerika, 1.2%i Afrika ölkələri, 0.2%i Okeaniya ilə aparılmışdır. İtaliya, Fransa, Rusiya, İsrail, ABŞ, Ukrayna, Türkiyə, Çin, Xorvatiya, İndoneziya, Malayziya, Sinqapur, Almaniya, və Gürcüstan ilə ticarət əlaqələri daha geniş olmuşdur.

2013-cü ildə ölkəmizə 30,72 milyon dollar məbləğində humanitar və texniki yardım daxil olmuşdur.

Hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında duran mühüm problem idxalın və ixracın strukturunun təkmilləşdirilməsindən və ona nail olmaqdan ibarətdir. Bütün bunları nəzərə alaraq Azərbaycanda həyata keçirilən xarici ticarət və struktur siyasəti idxal və ixracın strukturunu təkmilləşdirilməyə yönəldilmişdir. Texnoloji imkanların məhdudluğu üzündən Azərbaycan yenə də xammal ixrac edən ölkə kimi qalır. Azərbaycan istehsal etdiyi pambığın, şərab yarımfabrikatlarının, fermentləşdirilmiş tütününü, kimya xammalını, neft məhsulları xammalını, elektronika sənayesinin yüklərlə adda kompleksləşdirici məmulatı son məhsul həddinə çatmadan Azərbaycandan kənara göndərilməli olur. Dünya bazarında əlverişli yer tutmaq üçün xarici ticarət əlaqələrini yeni təşkilatı keyfiyyət mərhələsinin dünya bazarının inifikasiya olunmuş oyun qaydaları əsasında qütübləşməsi təmiz vasitəçi ticarətin kəskin azalması, məhsul və kapital bazarının qarşılıqlı qovuşmasının güclənməsi və s. kimi tələbləri Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasının əsasını təşkil edir.

Ölkəmizin xarici bazara çıxışı, xüsusən də onun xarici ticarətinin strukturunun təkmilləşdirilməsi, düzgün strategiyanın hazırlanması üçün bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət iqtisadiyyatın bəzi obyektlərini tənzimləməlidir. Bunlar əsasən aşağıdakılar olmalıdır: iqtisadiyyatın sturukturu, məşğulluq, pul dövriyyəsi, tədiyyə balansı, qiymətlər, elmi-tədqiqat və təcrübə-layihə işləri, rəqabət şəraiti, kadırların hazırlanması.

III FƏSİL Azərbaycanın XTƏ-nin tənzimlənməsi vəzifələri və milli ticarət rejiminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

3.1 XTƏ-nin təkmilləşdirilməsində dünya bazarının təsirinin qiymətləndirilməsi.

Dünya ölkələri bir-birilə sıx xarici iqtisadi əlaqələr yaradırlar. Bunsuz dünya ölkələrinin iqtisadiyyatı inkişaf edə bilməz. Dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi əlaqələr əsasən ticarət, kapital ixrac etmək, kreditlər vermək, elmi-texniki əməkdaşlıq, kadrlar hazırlanması və s. formasında həyata keçirilir. Tarixən sənayedə və kənd təsərrüfatında kapitalizmin inkişafı daxili bazarın əmələ gəlməsinə və ticarətin inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Daxili bazar kapitalizmin öz inkişafı nəticəsində yaranır. Daxili bazarın genişlənməsi isə istehsal vasitələri və istehsal şeylərinə olan tələbatın artmasına səbəb olur. Kapitalizmdə bazar daha çox inkişaf edir. Məhsuldar qüvvələrin sürətlə artması, qazanc dalınca qaçmaq bazar əlaqələri formasının inkişafına stimül yaradır. Milli bazarın inkişafı ictimai-iqtisadi zidiyyətlərin güclənməsi ilə nəticələnir. Belə ki, bir tərəfdən ictimai sərvətin bir qrup sahibkarların əlində təmərküzləşməsinə, digər tərəfdən isə yoxsul təbəqənin sayının artmasına səbəb olur. XV-XVIII əsrlərdə məhsuldar qüvvələrin inkişafı artıq xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının labüdlüyünü meydana çıxartdı. İri maşınlı sənayenin meydana gəlməsi, daxili bazarın genişlənməsi, əmtəə və xidmətlərin tədavülü milli bazarlar hüdudundan kənara çıxır, istehsal daha genişlənilir, dünya bazarı formalaşır və bu da xarici ticarət əlaqələrinin inkişafını daha da gücləndirirdi.

XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəli BIM-də və bütövlükdə dünya təsərrüfat sistemində əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsi ilə xarakterizə olunur. Bu dəyişikliklər hər şeydən əvvəl qloballaşma və inteqrasiya proseslərinin güclənməsi ilə əlaqədardır. Yaranmış yeni iqtisadi şəraitdə milli iqtisadiyyatların, milli təsərrüfat subyektlərinin dünya təsərrüfat sistemində

rasional transformasiyası və integrasiyası BIM-in prioritet formalarından istifadə etməklə beynəlxalq əmək bölgüsü əsasında dünya bazarı vasitəsi ilə baş verir.

Dünya bazarı bir-birilə beynəlxalq ticarət, elmi-texniki biliklərin mübadiləsi, xidmətlər və s. vasitəsilə əlaqə saxlayan dövlətlərin milli bazarlarının məcmusudur. Dünya bazarı dünya iqtisadiyyatında istehsal edilmiş əmtəə və xidmətlərin satıldığı və maliyyə axınlarının həyata keçirildiyi bütün milli və beynəlxalq bazarların məcmusudur. Dünya bazarı dünya iqtisadiyyatının bir sferası və ya hissəsi olmaqla hərtərəfli əmtəə, xidmət, maliyyə, işçi qüvvəsi və s. axınlarını birbaşa olaraq özündə əks etdirirlər və bu elementlər dünya bazarını əmələ gətirirlər.

Xarici ticarət əlaqələri istər ayrı-ayrı ölkələrdə, istərsə də dünya miqyasında ictimai həyatın ayrılmaz və mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bu ölkələrin əmtəələrə tələb və onların istehsal bacarığı fərqiindən yararılır. Yəni bir ölkə hər hansısa bir əmtəəni ölkəsindəki tələbdən daha artıq istehsal edir və nəticədə onu beynəlxalq ticarət vasitəsilə dünya bazarına çıxardır. Dünya bazarı isə bu məhsula ehtiyacı olan ölkələrə məhsulu əmtəə şəklində təklif edir. Bəzən isə hansısa ölkə müəyyən məhsula görə ixtisaslaşsınsa o məhsuldan daha artıq istehsal edir və dünya bazarına əmtəə şəklində çıxardır. Çıxartdığı əmtəəni isə ehtiyacı olan məhsula dəyişir.

Milli iqtisadiyyatlar bir məcmu halında dünya iqtisadiyyatını formalaşdırırlar. Dünya iqtisadiyyatında güclü istehsal kompleksləri mövcuddur və bu komplekslər dünya bazarlarına istehsal olunmuş məhsulun yalnız bir hissəsini çıxarırlar. Məsələn burasındadır ki, onun bir hissəsi ümumiyyətlə əmtəə kimi çıxış etmir (məsələn, bir sıra ölkələrdə torpağı buna misal göstərmək olar) və ya bu əmtəə ölkə daxilində istehlak olunur və dünya bazarlarına çıxarılmır. Beləliklə, dünya bazarı müstəsna olaraq mübadilə üçün istehsal edilən əmtəə, xidmət, kapital, işçi qüvvəsi, innovasiya və s.-nin reallaşdırıldığı iqtisadi məkandır.

Dünya bazarında yalnız istehsal olunduğu ölkədə istehlak edilən ticarət oluna bilinməyən əmtəələr funksiya göstərmirlər. Burada yalnız dünya bazarında reallaşdırılmaq üçün istehsal edilən ticarət edilə bilən əmtəələr təmsil olunurlar.

Dünya bazarı orbitinə çıxan ölkənin iqtisadiyyatı həm xarici milli müəssisələrin, həm də transmilli korporasiyaların rəqabət mübarizəsi sisteminə cəlb edilir. Dünya bazarı sisteminə qoşulmuş ölkənin məhsulunun xeyli hissəsi ixrac olunur və xarici bazarlarda reallaşır. Buna görə də hər bir ölkənin iqtisadiyyatın dünya bazarı tələblərinə cavab verən quruluşu formalaşdırılmalı və dünya bazarında rəqabətə davamlı olan sahələrə üstünlük verilməlidir. Dünya bazarında rəqabət və onun sürətlə genişlənməsi beynəlxalq əmək bölgüsünün ixtisaslaşmasının dərinləşməsinə aparıb çıxarır. Bu isə istehsal artımını təkcə milli səviyyədə deyil, həmçinin dünya səviyyəsində artımına şərait yaradır.

Xarici ticarət əlaqələri bizim həyatımızın tərkib hissəsinə çevrilib. Xarici ticarət əlaqələrindən kənarında inkişaf edən və fəaliyyət göstərən dövlət təsəvvür etmək demək olar ki, mümkün deyil. Çünki, hər bir ölkənin hansısa əmtəəyə ehtiyacı var və hər bir ölkə müəyyən əmtəə üzrə ixtisaslaşmış. Xarici ticarət əlaqələri isə dünya bazarının təsiri olmadan formalaşa bilməz. Çünki ölkələr arasında əmtəələrlə mübadiləni reallaşdıran dünya bazarıdır. Beləliklə, buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ölkələrarası əmtəələrlə bölgünü reallaşdıran xarici ticarət əlaqələri, mübadiləni reallaşdıran isə dünya bazarıdır.

Dünya bazarında əmtəə və xidmətlər dünya bazar qiymətləri əsasında hərəkət edir. Burada kəskin rəqabət mübarizəsi, qiymətlərin körtəbii sürətdə qalxıb-enməsi, ekvivalentli olmayan mübadilə geniş şəkildə baş verir. Beynəlxalq qiymətlər beynəlxalq əmək bazarlarında, beynəlxalq ticarətin əsas mərkəzlərində bağlanan iri idxal – ixrac əməliyyatları üzrə formalaşan qiymətlərdir. Dünya bazar qiymətləri ölkələrin qoyduğu, birja, auksion və beynəlxalq ticarətin digər iri mərkəzlərinin qoyduğu qiymətlər formasında tətbiq edilir. Dünya qiymətlərinin formalaşmasının əsasında beynəlxalq dəyər

dayanır. Ən ümumi şəkildə istehsalın beynəlxalq qiyməti dünya ticarətində üstünlük təşkil edən əmtəələrin istehsal şərtlərilə müəyyən olunur. Ancaq buna baxmayaraq, dünya bazarında qiymət və qiymətqoyma qanunauyğunluqları ölkədaxili müvafiq proseslərdən fərqlənir. Bu baxımdan dünya bazarında qiymət əmələgəlmənin öz xüsusiyyətləri vardır. Məsələn, dünya ticarətinin iştirakçısı daxili bazara nisbətən daha çox rəqiblə üzləşir və daha kəskin rəqabət mühitində fəaliyyət göstərir. O daim öz istehsal xərclərini nəinki daxili qiymətlərlə, həmçinin dünya qiymətlərilə müqayisə etməli, alıcı kütləsinin artımını nəzərə almalıdır.

Dünya bazarı sistemində konyukturanın kəskin təzadları ilə seçilən neft və neft məhsulları bazarı iqtisadiyyatın inkişafında böyük rol oynayır. Azərbaycan da dünya bazarına ən çox neft və neft məhsulları ilə çıxır. Bu baxımdan Azərbaycanın artan neft-qaz potensialına müasir mərhələdə müvafiq resursların beynəlxalq aləmdə yerləşməsi, neftin istehsalı, emalı ilə bağlı komplekslərin sayı beynəlxalq neft biznesində və bazarında gedən meyllərə diqqət yetirməyi tələb edir. Azərbaycanın mərkəzi mövqə tutduğu Xəzər regionunun ümumilikdə karbohidrogen resurslarının kifayət qədər yüksək qiymətləndirilməsini nəzərə alsaq, yəqin etmək olar ki, bu region ümumdünya neft hasilatı sisteminə və biznesinə cəlb edilə bilər.

Neft sənayesi Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən biri olub, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Hazırda ölkəmizin dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiya olunduğu dövrdə bu sənaye sahəsinin inkişaf etdirilməsi, onun ixrac imkanlarını tədqiq edilməsi daha aktual əhəmiyyət kəsb edir. 2013-cü ildə Respublikamız 34 245 147, 5 ton həcmində xam neft, 2 215 508,2 ton həcmində qaz kondensatı məhsulları ixrac etmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, neft məhsullarının istehsalının artırılması və bu əsasda onun ixracının çoxaldılması respublikamızın inkişafının hazırkı mərhələsində yalnız dünya bazarına çıxmaq və valyuta təsərrüfatını gücləndirmək məqsədi güdmür. Burada qlobal məqsəd Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin hazırkı mərhələsində neft amilindən istifadə edib

respublikamızın siyasi müstəqilliyini beynəlxalq səviyyədə möhkəmləndirməkdən ibarətdir.

3.2 Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyü kontekstində XTƏ-nin tənzimlənməsi problemləri.

Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və bu əsasda ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sisteminə səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin olunması son dövrlərdə özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş ölkələrin, o cümlədən də Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur.

Müstəqil Azərbaycan dünya birliyinə sürətlə inteqrasiya edir. Bu gün beynəlxalq aləmdə Azərbaycan bərabər tərəfdaş kimi qəbul edilir və onunla uzunmüddətli əməkdaşlıq sistemi qurulur. Belə şəraitdə ölkəyə etimadın möhkəmləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və bu etimad bir sıra prinsiplər üzərində qurulu bilər. Belə prinsiplərdən biri Ümumdünya Ticarət Təşkilatında üzvlükdür.

Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi ilə məşğul olan təşkilatları özünün məqyasına və profilinə görə şərti olaraq iki qrupa bölmək olar:

- ümumilikdə beynəlxalq ticarətin müxtəlif problemləri ilə məşğul olan beynəlxalq təşkilatlar;
- bir və ya bir neçə əlaqəli əmtəələrlə və xidmətlərlə ticarətin tənzimlənməsi ilə məşğul olan beynəlxalq təşkilatlar.

Birinci qrupa QATT/ÜTT, YUNKTAD, YUNİSTRAL, Beynəlxalq Ticarət Palatası daxildir.

Əmtəələrlə, o cümlədən xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində aparıcı rol *Ümumdünya Ticarət Təşkilatına* (ÜTT) məxsusdur. Bu təşkilatın formalaşmasına qədər uzun bir təkamül yolu keçmişdir.

Uruqvay Raundunun ən əsas nəticəsi ÜTT-nin yaradılması oldu. ÜTT 1995-ci il yanvarın 1-də yaradılmışdır. Təşkilatın Qərargahı İsveçrənin paytaxtı Cenevrədə yerləşir. 1947-ci ildə qoyulmuş Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (GATT) davamçısıdır. Hazırda dünyanın 154 ölkəsi ÜTT-nin üzvüdür. Bundan başqa, 31 ölkə və bir neçə beynəlxalq təşkilat ÜTT-də müşahidəçi statusuna malikdir. Dünya ticarətinin 97%-ə qədəri ÜTT üzvlərinin payına düşür.

ÜTT çoxtərəfli ticarət sazişləri əsasında ölkələrarası ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsini həyata keçirir.

ÜTT-nin əsas məqsədi beynəlxalq ticarətin maksimum dərəcədə liberallaşdırılması və onun möhkəm əsaslarının yaradılması və beləliklə də, iqtisadi inkişafın, eyni zamanda insanların həyat səviyyəsinin yüksəlməsidir.

ÜTT-nin əsas vəzifəsi çoxtərəfli ticarət danışıqlarının Uruqvay Raundu (1986-1994) nəticəsində formalaşmış sazişlər Paketi əsasında üzv ölkələr arasında ticarət-iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsindən ibarətdir.

PRİNSİPLƏRİ

- “ən əlverişli rejim” prinsipi (üzv ölkələr üçün eyni ticarət şəraitinin yaradılması);
- “milli rejim” prinsipi (idxal olunmuş əmtəə və xidmətlərlə yerli mal və xidmətlər arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi);
- ticarətin tənzimlənməsində tarif metodlarına üstünlük verilməsi;
- ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması;
- ticarət siyasətinin aydın və şəffaf olması;
- daxili bazarların ancaq ÜTT qaydaları əsasında qorunması;
- azad rəqabət üçün əlverişli şərait yaradılması;
- ticarət mübahisələrinin danışıqlar yolu ilə həll edilməsi.

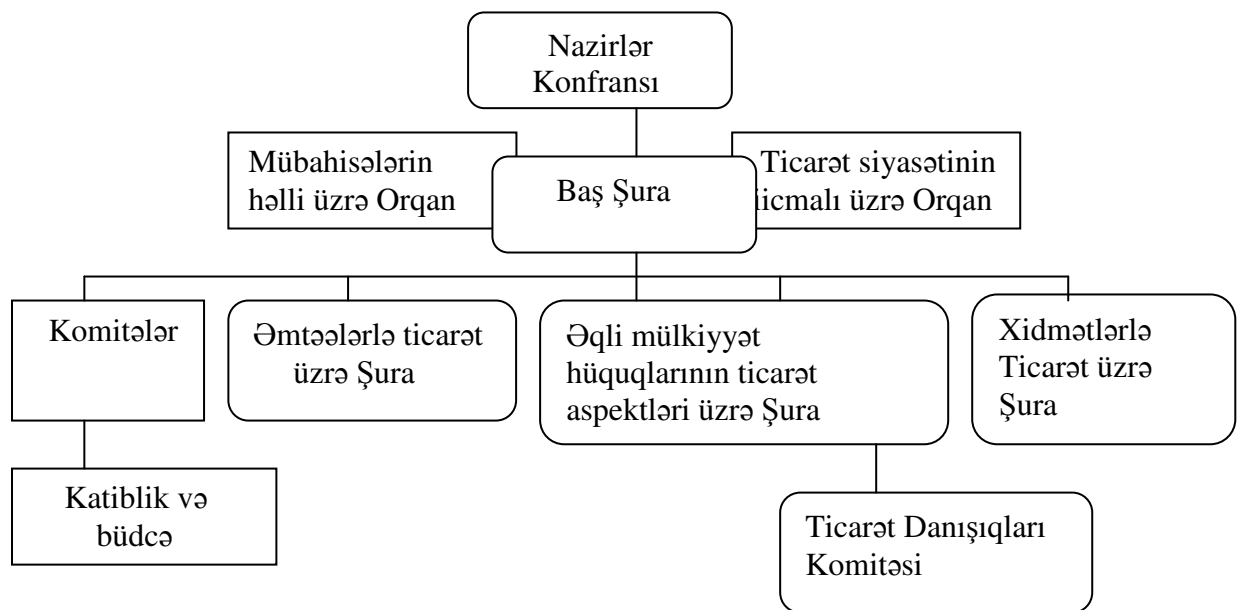
FUNKSIYALARI

- ÜTT-nin hüquqi əsasını təşkil edən çoxtərəfli ticarət sazişlərinin qəbul olunmasına və qəbul olunan sazişlərin yerinə yetirilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi;
- üzv ölkələr arasında ticarət danışıqlarının təşkil edilməsi;
- üzv ölkələr tərəfindən həyata keçirilən ticarət siyasətinin müşahidə edilməsi;
- digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;
- üzv ölkələr arasında ticarət mübahisələrinin həll edilməsinə köməklik göstərilməsi;
- beynəlxalq ticarətə və ticarət siyasətinə dair informasiyaların toplanması, öyrənilməsi və təqdim olunması.

ÜTT-nin təşkilati strukturu ÜTT-nin yaradılması haqqında sazişin IV maddəsi ilə müəyyən edilib. (Şəkil 3.1.).

Şəkil 3.1.

ÜTT-nin təşkilati strukturu

Azərbaycan beynəlxalq ticarət məkanına inteqrə etmək və ölkədə xarici ticarətə təsir edən qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq məqsədilə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması istiqamətində iş aparır.

1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasının hökuməti Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT-yə) üzv olmaq üçün müraciət etməyi qərara almışdır. Bundan dərhal sonra özünün ÜTT-yə üzv olma şərtlərinin müzakirəsində zəruri olan və müraciəti əsaslandırmaq üçün sənədlər hazırlamağa başlamışdır. Ölkəmiz digər ölkələrlə münasibətlər qurmaq və beynəlxalq aləmdə özünə məxsus yer tutmaq üçün müvafiq tənzimləyici rejim təşkil etmək məcburiyyətində idi.

Hazırda Azərbaycan bu təşkilatda müşahidəçi statusuna malikdir və ÜTT-yə qəbul edilmək üçün məqsədyönlü iş aparır. ÜTT üzrə Azərbaycanın Koordinasiya qrupu yaradılmışdır, bu qrup bütün danışıqlar prosesini həyata keçirir.

ÜTT-yə üzv olmaq mürəkkəb bir prosesdir. Bu təkcə tariflərə dair sazişlərin və xaricilər tərəfindən təklif olunacaq xidmətlər üçün güzəştlərin oxunulması məsələsi deyil. Xarici ticarəti tənzimləyən tədbirləri və digər normativ hüquqi aktları daxil etməklə, müraciət edən ölkənin öz xarici ticarətə dair qanunlarının təkmilləşdirilməsi və onları müasirləşdirməsinə ümid edir.

Ticarət qaydalarının yaxşılaşdırılması üçün ÜTT tələbləri üzv olma prosesinin ən faydalı üstünlüyüdür. ÜTT-yə üzv olma qərarından asılı olmayaraq şəffaf və effektiv qanunlara malik olmaq üçün bir üstünlükdür. Uruqvay raundu prinsipləri və normaları heç bir mülahizələrdən asılı olmayaraq, ümumiyyətlə ölkənin ticarəti üçün faydalıdır. Onlar əməliyyat xərclərini azaldırlar və ölkənin ticarətdə rəqabət bacarığını artırırırlar.

ÜTT-yə üzv olmaq asan deyil. ÜTT-yə üzv olma müraciətlərinin tədqiq edilməsi və ya yoxlanılması tələb olunmayan BMT və ya əksər digər beynəlxalq və regional təşkilatlar kimi deyil. ÜTT-də ciddi və mürəkkəb qəbul edilmə prosesi mövcuddur, üzvlüyün əldə olunması müraciət edənin

hazırlığının dəqiq və ətraflı yoxlanılmasından asılıdır. Bir neçə il ərzində sənədlər və digər məlumatlar diqqətlə nəzərdən keçirilərkən, müraciət edən, bütün ÜTT üzvlərini qane etmək üçün faktiki olmasada, heç olmasa ən azı sənəddə ÜTT-nin normaları və qaydaları ilə uyğun gələn mövcud sistem yaratmalıdır.

Müraciət edən ölkənin müraciətinin nəzərdən keçirilmə müddəti heç bir təzyiq və ya məhdudiyətlərə məruz deyildir. Burada son müddət yoxdur. Sorğu-sual ÜTT-nin üzv ölkələri arzu edənədək və ya onu lazımi hesab edənədək davam edə bilər.

ÜTT üzvlüyünə qəbul olma prosesinin dinamikasından görmək olar ki, ardıcıl olaraq, son üzv olan ölkələr üzərinə öncə üzv olan ölkə ilə müqayisədə daha geniş öhdəliklər götürmüşlər. Bu da ÜTT üzvlərinin namizəd ölkələrə qarşı tələblərinin artması ilə bağlıdır. Lakin bəzi istisnalar mövcuddur və bu, hər bir ölkənin səmərəli danışıqlar strategiyasının və taktikasının tərtibindən və uğurlu danışıqlar aparmasından asılıdır.

ÜTT-yə üzvolma proseduru aşağıdakı kimidir:

- ÜTT-yə üzvolma istəyini əks etdirən ərizənin ÜTT Katibliyinə təqdim olunması;
- ÜTT Katibliyində üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi Qrupunun yaradılması;
- Üzv olmaq istəyən ölkənin xarici ticarət rejimi haqqında Memorandumun ÜTT Katibliyinə təqdim olunması;
- ÜTT-yə üzv olan ölkələr tərəfindən Memoranduma dair sualların təqdim olunması;
- Memoranduma dair təqdim olunmuş sualların cavablarının ÜTT Katibliyinə təqdim olunması;
- Üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi Qrupunun ilk iclasının keçirilməsi;
- Üzv olmaq istəyən ölkə tərəfindən ÜTT Sazişləri ilə nəzərdə tutulmuş sənəd və cədvəllərinin ÜTT Katibliyinə təqdim olunması;

- ÜTT-yə üzv olmaq istəyən ölkə ilə üzv ölkələr arasında ikitərəfli danışıqların keçirilməsi;
 - Üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi Qrupunu ardıcıl iclaslarının keçirilməsi;
 - Üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi Qrupu tərəfindən Yekun Hesabatının hazırlanması;
 - Yekun Hesabat əsasında Baş Şura tərəfindən Üzvolma Protokolunun qəbul olunması;
 - Üzvolma Protokolunun Nazirlər Konfransı tərəfindən təsdiq olunması;
- Üzvolma Protokolunun üzv olmaq istəyən ölkənin parlamenti tərəfindən ratifikasiya olunması.

Hazırda Azərbaycan ÜTT-yə üzvolma prosedurunun 9-cu mərhələsindədir (Cədvəl 3.1.).

Cədvəl 3.1.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzvolma proseduru

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzvolma istəyini əks etdirən ərizənin ÜTT Katibliyinə təqdim olunması	23 iyun 1997-ci il
ÜTT Katibliyində Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun yaradılması	16 iyul 1997-ci il
Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət rejimi haqqında Memorandumun ÜTT Katibliyinə təqdim olunması	22 aprel 1999-cu il
Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 226s sayılı Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olması prosesinin sürətləndirilməsi işləri üzrə təşkilatlararası Əlaqələndirmə Qrupunun yaradılması	19 noyabr 1999-cu il
Cenevrədə ÜTT-nin Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun Birinci İclasının keçirilməsi	03 - 07 iyun 2002-ci il

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 175s sayılı Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olmasına hazırlıq işləri üzrə Komissiyanın yaradılması	22 avqust 2003-cü il
Cenevrədə ÜTT-nin Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun İkinci İclasının keçirilməsi	14 oktyabr 2004-cü il
Cenevrədə ÜTT-nin Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun Üçüncü İclasının keçirilməsi	30 iyun 2005-ci il
Cenevrədə ÜTT-nin Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun Dördüncü İclasının keçirilməsi	30 mart 2006-cı il
Cenevrədə ÜTT-nin Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun Beşinci İclasının keçirilməsi	6 may 2008-ci il

Mənbə: Azərbaycan və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının internet saytı: www.wto.az

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları artıq bu təşkilatın üzvüdür, digərləri isə üzvolma prosesini başa çatdırmaq üzrədirlər. ÜTT-yə üzv olma prosesində Azərbaycan artıq çox mühüm bir mərhələyə addım atmışdır. Bu baxımdan ölkəmizi digər postsovet ölkələrindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri sözügedən prosesə Azərbaycan ictimaiyyətinin cəlb edilməsidir. Belə ki, dövlət qurumları, qeyri-hökumət, beynəlxalq və ictimai təşkilatlar mütəmadi olaraq dəyirmi masalar, konfrans və seminar təşkil edərək ÜTT-yə üzvolma prosesi ilə bağlı ictimaiyyəti daima məlumatlandırmaqdadır.

Cədvəl 3.2.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olmaqda əsas məqsədi

ÜTT-yə üzv olmaqda əsas məqsədlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Dünya iqtisadiyyatı sisteminə inteqrasiya prosesini sürətləndirmək;
- ÜTT-yə üzv olan ölkələrin bir-birinə verdikləri güzəştlərdən faydalanmaq;

- Dünyanın əksər ölkələri ilə ÜTT tərəfindən qəbul edilmiş ümumi qaydalar əsasında ticarət əməliyyatları həyata keçirmək;
- Ölkədə aparılan iqtisadi islahatlara beynəlxalq təşkilatlar və eləcə də ölkələr tərəfindən yardımın artırılmasına nail olmaq;
- ÜTT qaydalarını tətbiq etdikdən sonra daha çox həcmdə birbaşa xarici investisiyaları cəlb etmək;
- ÜTT-nin mübahisələrin həlli mexanizmindən istifadə etmək imkanını əldə etmək.

Mənbə: Azərbaycan və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının internet saytı: www.wto.az

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzvolma istəyi ölkənin müasir Ticarət Siyasətindən irəli gəlir. Bu siyasətin əsas məqsədi – dünya iqtisadiyyatına, beynəlxalq ticarətə maksimum dərəcədə səmərəli və əlverişli şərtlərlə daxil olmaqdan ibarətdir.

Bu vəzifələrə nail olaraq bir sıra mühüm vəzifələri həyata keçirmək olar:

- Azərbaycan mənşəli mal və xidmətlərin beynəlxalq bazarlara əlverişli və qeyri-diskriminasiyalı şərtlərlə daxil olma;
- ölkənin ixrac potensialının gücləndirilməsi və ümumiyyətlə ixracın strukturunun, tərkibinin təkmilləşdirilməsi;

ÜTT-nin qaydalarından istifadə edib, “açıq” iqtisadiyyat şəraitində yerli istehsalçıların hüquqlarının qorunması.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-də üzv olmasından əsas üstünlükləri:

- ticarətin və xarici iqtisadi fəaliyyətin digər formalarının inkişafı üçün daha əlverişli, ayrı-seçkiliksiz, sabit və təxmin edilir şəraitin yaradılması;
- təşkilata üzv olan dövlətlərin ticarət maraqlarının haqsız zərərdən qorunmasına xidmət edən ÜTT-nin olduqca səmərəli (və praktiki olaraq yeganə) ticarət mübahisələrinin həlli üzrə mexanizminə yiyələnmə;

ÜTT norma və qaydalarını Azərbaycan praktikasına tətbiq etməklə, xarici iqtisadi fəaliyyət və ticarətin tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq təcrübənin müvafiq qanunvericiliyə uyğunlaşdırılması.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması zamanı milli xidmətlər bazarının necə qorunması deyil, onun necə liberallaşdırılması məsələsi daha vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bununla bağlı həm də hesab edirəm ki, Azərbaycanın xidmətlər bazarında xarici hüququ və fiziki şəxslərin iştirakı yerli hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətini də əhəmiyyətli dərəcədə stimullaşdıracaq. ÜTT-də üzvlük aşağıdakılara imkan verəcək:

- rəqabət qabiliyyətli milli xidmətlərin və onları istehsal edənlərin xarici bazarlarda iştirakının genişlənməsinə;
- Ən Əlverişli Rejim əsasında və diskriminasiya olmadan çoxtərəfli tənzimləmə sisteminə keçidə;
- digər ölkələr tərəfindən diskriminasiya xarakterli tədbirlərin tətbiq edilməsindən etibarlı müdafiəyə.

Ölkəmizin ÜTT-yə güzəştli şərtlərlə qəbul olunmasında Azərbaycana hansı statusun verilməsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. ÜTT-də üzv ölkələr 3 inkişaf statusu əsasında bölünür: inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan və ən az inkişaf etmiş ölkələr. Azərbaycanı ən az inkişaf etmiş ölkələr kateqoriyasına aid etmək olmaz. Lakin ÜTT sazişlərində inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün də kifayət qədər güzəştlər mövcuddur və elə bu səbəbdən də namizəd ölkələrin ÜTT üzvlüyünə qəbulu zamanı ÜTT üzvləri bu ölkələrə inkişaf etməkdə olan ölkə statusunun verilməsindən yayınırlar. Yeni üzv olan ölkələrin, misal üçün Qırğızıstan, Gürcüstan, Moldovanın ÜTT-yə qəbulu zamanı ÜTT üzvləri onları “keçid iqtisadiyyatlı” ölkə adlandıraraq sənədlərə bu termini daxil etmişdirlər, lakin faktiki olaraq bu ölkələrin öhdəlikləri inkişaf etmiş ölkələrin öhdəliklərinə bərabər və ya onlardan da artıqdır. Bununla bərabər qeyd etmək vacibdir ki Cənubi Koreya və ya Sinqapur kimi ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkə kimi qəbul olaraq müvafiq güzəştlərdən istifadə etmək hüququnu əldə etmişlər.

Respublikamızda ÜDM-in ümumi həcmində neft sektorunun xüsusi çəkisinin 53,1% olması, ixracın 84%-nin neft və neft məhsullarının payına düşməsi, milli iqtisadiyyatın “Holland sindromu” xəstəliyinə tutulması ehtimalının istisna olunmaması, torpaqlarımızın 20%-nin işğal altında olması,

ölkədə hər səkkiz nəfərdən birinin qaçqın olması ölkəmizin ÜTT-yə İEOÖ statusu ilə üzv qəbul olunmasını əsaslandırان argumentlər kimi istifadə oluna bilər. Ən pis halda uzunmüddətli keçid dövrü ərzində (10-15 il) respublikamıza bu statusun verilməsinə nail olmaq lazımdır. Eyni zamanda bütövlükdə İEOÖ statusunun alınması mümkün olmadıqda, bir sıra mühüm sahələrdə (məsələn: kənd təsərrüfatı) bu statusun əldə olunması tələb olunmalıdır. YUNKTAD ekspertlərinin rəyinə görə bu mümkün ola bilər. Eyni zamanda, bazar iqtisadiyyatı statusu araşdırılmalı, bu statusun Azərbaycan üçün əhəmiyyəti tədqiq edilməlidir.

ÜTT-yə üzvolma danışıqları zamanı kənd təsərrüfatının ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsi olması, aqrar sektorun yaxşı ənənələrinin olması, bu sahənin inkişafı üçün əlverişli aqrroiqlim ehtiyatlarının mövcudluğu, ölkə əhalisinin yarıdan çoxunun kənd yerlərində yaşaması faktları xüsusi vurğulanmalıdır. Məlum olduğu kimi, həm ÜTT-yə üzvolma zamanı aparılan danışıqlarda, həm də bütövlükdə ÜTT çərçivəsində həyata keçirilən ticarət danışıqlarında ən çox mübahisə doğuran sahə kənd təsərrüfatı hesab olunur. Bunu son dövrlərdə üzv olmuş ölkələrin təcrübəsi, eləcə də Kankun və Honkonqda keçirilmiş Nazirlər Konfransları bir daha təsdiqləyir.

ÜTT üzvləri tərəfindən təqdim olunmuş suallara verilmiş cavablar Azərbaycanın xarici ticarət rejimi haqqında daha dolğun təsəvvür yaratmışdır. Bunun sübutu kimi hər yeni təqdim olunmuş suallar toplusunda sualların sayının azalmasını qeyd etmək olar.

“Ticarət rejimi” ticarət zamanı əmələ gələn bir çox müxtəlif hallara nəzarət etmək və onları tənzimləmək üçün ölkənin yaratdığı qanunların, sərəncamların, qərarların və qaydaların konqlomeratı üçün ümumi termindir. Belə nəzarətləri və ya tənzimləmələri tələb edən ən aşkar fəaliyyət növləri malların idxalı və ixracı, habelə xarici tədarükçülər tərəfindən xidmətlərin təklifi və göstərilməsidir. Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətlə bağlı qanunvericiliyi 1992-ci ildə təqdim edilməyə başladı və ilk öncə ölkədən malların ixracını tənzimləmək məqsədini daşıyırdı. Ticarətin tənzimlənməsində

növbəti mərhələ 1994-cü ildə başlamışdır. Bu mərhələdə hökumət xarici ticarətə aid bütün məsələləri əhatə edən daha ətraflı qaydaları təqdim etməyə çalışırdı.

Müasir tələblərə cavab verən qanunvericilik bazasının formalaşdırılması Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olmasının vacib üstünlüklərindən biridir.

Xidmətlərin göstərilməsinin *birinci üsulu* - ÜTT-nin üzvü olan ölkə ərazisindən ÜTT-nin digər üzv ölkəsinin ərazisinə xidmət göstərilməsidir.

İkinci üsul - ÜTT üzv ölkəsinin bu və ya digər xidməti istehlak etmək məqsədilə xidmətin göstərildiyi digər ÜTT üzv ölkəsinə getməsidir.

Üçüncü üsul - ÜTT-nin üzvü olan hər hansı bir ölkənin hüquqi və fiziki şəxsinin xidmət göstərmək məqsədilə ÜTT-nin digər üzv ölkəsinin ərazisində “kommersiya iştirakı”dır.

Dördüncü üsul - ÜTT-nin üzvü olan ölkənin vətəndaşı olan fiziki şəxsin ÜTT-nin digər üzv ölkəsinin ərazisinə daxil olmaqla orada xidmət göstərməsidir. Bu üsul həm də “fiziki şəxslərin hərəkəti” adlanır.

ÜTT-yə üzv olan ölkələr bütün xidmət sahələrində Ən Əlverişli Rejimin təmin edilməsinə zəmanət verirlər və müvafiq öhdəliklər götürürlər. Bu o deməkdir ki, ÜTT-nin bütün üzvlərinə eyni ticarət rejimi tətbiq edilməli və heç bir ölkənin diskriminasiyasına yol verilməməlidir. Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması prosesində xidmətlər üzrə əsas taktiki vəzifə ənənəvi, eləcə də yeni yaranmış və hələ də kifayət qədər inkişaf etməmiş vacib xidmət sahələrinin liberallaşdırılması ilə bağlı öhdəliklərin həmin xidmət sahələrinin mövcud inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirilməsinə nail olmaqdır.

Azərbaycanın xidmətlərə dair öz üzərinə götürəcəyi öhdəliklərlə bağlı ilkin təkliflərin hazırlanması prosesində qarşıya iki əsas məqsəd qoyulmuşdu:

Birinci məqsəd-milli xidmətlər bazarında normal rəqabət mühitinin yaradılması və xidmətlər sahəsinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasından ibarətdir.

İkinci məqsəd-xarici rəqiblərlə müqayisədə hələ şox zəif olan, onlarla rəqabət aparmağa hələ hazır olmayan və eyni zamanda ölkənin gələcək inkişafı

baxımından vacib əhəmiyyət kəsb edən xidmət sahələrinin zəruri müdafiəsinin təmin edilməsi ilə bağlıdır.

ÜTT üzvləri Azərbaycanın milli xidmətlər bazarında bir sıra konkret xidmət sahələrinə, o cümlədən bank və sığorta, telekommunikasiya və paylaşımcı xidmətlərə xüsusi maraq göstərirlər. Bank xidmətləri sahəsində mövcud olan milli rejim bu gün xarici bankların və onların filiallarının Azərbaycanda bank xidmətləri göstərməsi üçün zəruri şəraiti təmin edir. Azərbaycanın sığorta xidmətləri sahəsində öz üzərinə götürmək istədiyi öhdəliklər milli xidmətlər bazarının daha da liberallaşdırılmasına yönəldilmişdir. Lakin buna baxmayaraq bu gün xaricilərin Azərbaycanın milli sığorta bazarında fəaliyyəti ilə bağlı mövcud olan bütün məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması qəbul edilməzdir.

Aktual olan əsas məsələlərdən biri də qanunvericiliyin təkmilləşdirməsi planıdır. Burada Azərbaycan üçün əsas məsələ milli qanunvericiliyin planda (AR Prezidentinin 2 avqust 2006-cı il Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş Tədbirlər Planı) götürülmüş öhdəliklər üzrə ÜTT qaydalarına uyğunlaşdırılmasıdır. Azərbaycan tərəfi artıq bu öhdəlikləri əks edən sənədi ÜTT Katibliyinə təqdim etmişdir. Hazırda çoxtərəfli danışıqlarda üzv ölkələrin narahatlığı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülən işlərdə ləngimə ilə bağlıdır. Üzv ölkələr Azərbaycandan yeni qanunvericilik aktlarının qəbulu prosesinin sürətləndirilməsini istəyirlər.

Beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın mövqeyinin möhkəmləndirilməsi və imicinin yüksəldilməsi, Azərbaycan mənşəli malların və xidmətlərin dünya bazarına maneəsiz çıxarılmasının təmin olunması, ölkəmizin ixrac potensialının gücləndirilməsi və ümumiyyətlə ixracın strukturunun təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq ticarətdə ölkəmizin mənafeələrinin qorunması, xarici tərəf müqabilləri ilə eyni şərtlərlə ticarət əlaqələrinin qurulması, milli istehsalın inkişaf etdirilməsi üçün əlavə stimulların yaradılması, sağlam rəqabət şəraitində ölkədə istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinin artırılması baxımından Azərbaycanın ÜTT-yə qəbul olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi həyatın beynəlmilləşməsi, Azərbaycanın ağır şərtlər altında gedən müasir dünya ilə inteqrasiyasının bütün istiqamətləri yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, yeni problemlər, bəzən də təhlükələr yaratmaqdadır. Bu imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi, mövcud problem və təhlükələrin vaxtında aşkara çıxarılıb öyrənilməsi bu gün Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.

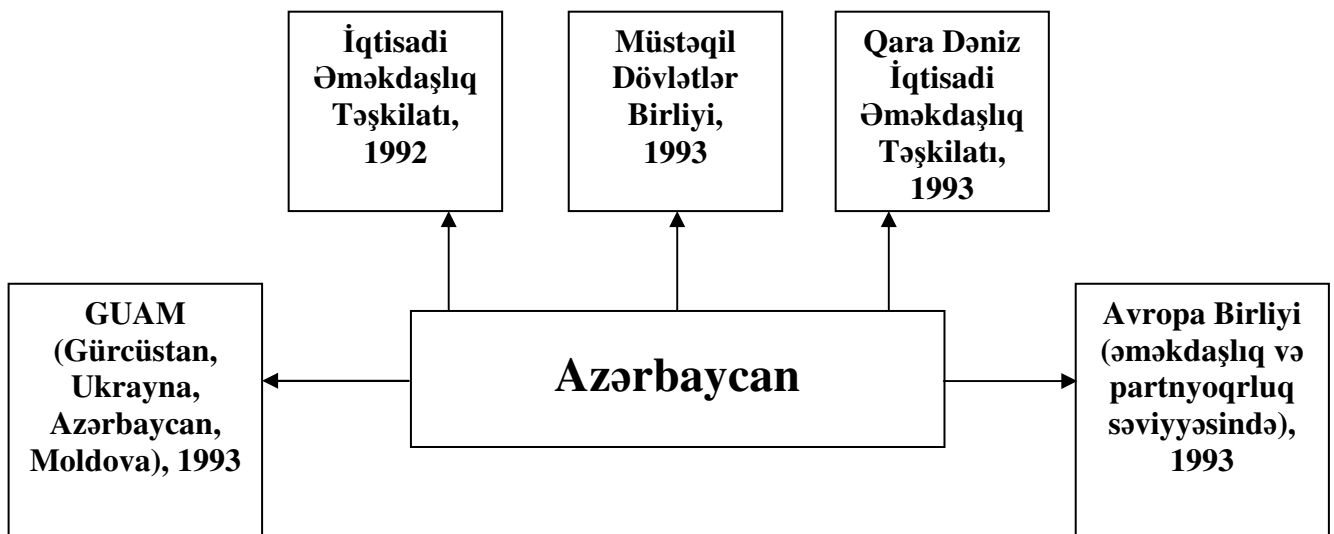
3.3 Azərbaycanın XTƏ-nin tənzimlənməsinə regional iqtisadi inteqrasiyanın təsiri.

Azərbaycanın xarici iqtisadi strategiyasının əsas prioritet istiqamətlərindən biri onun müasir dünya təsərrüfat proseslərinə aktiv şəkildə qoşulması, qlobal geoiqtisadi məkanda baş verən yeni meyllərə adekvat şəkildə reaksiya verməkdən ibarətdir.

Azərbaycanın regional inteqrasiya birliklərində iştirakı barədə ümumi məlumatı Şəkil 3.2-də görmək olar.

Şəkil 3.2.

Azərbaycan regional inteqrasiya birlikləri sistemində

Bütün ölkələrdə integrasiyanın inkişafının nəticəsi kimi integrasiya birlikləri çərçivəsində beynəlxalq ticarətin artımı çıxış edir.

90-cı illərin əvvəllərində əsasən siyasi xarakter daşıyan və keçmiş SSRİ ölkələri arasında dövlətlərarası münasibətlərin qurulması məqsədini daşıyan Müstəqil Dövlətlər Birliyi hazırda daha çox üzv ölkələr arasında iqtisadi integrasiyanın konkret çərçivələrinin müəyyənləşdirilməsinə yönəlmişdir. Azərbaycan Respublikası bir sıra MDB ölkələri ilə azad ticarət rejimini yaratmış, sərbəst sərmayə üçün hüquqi baza tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsindən verilən məlumata əsasən 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının MDB dövlətləri ilə ümumi ticarət dövriyyəsinin həcmi 4062,88 mln. ABŞ dolları o cümlədən idxalın həcmi 2553,24 mln. ABŞ dolları ixracın həcmi 1509,64 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Cədvəl 3.3.-də isə ayrı-ayrılıqda xarici ticarət dövriyyəsində MDB dövlətlərinin 2012-cü il ilə 2013-cü ilin müqayisəli təhlilini nəzərdən keçirə bilərik.

Cədvəl 3.3.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsində MDB dövlətlərinin payı (mln. ABŞ dolları)								
	Dövriyyə		İdxal		İxrac		Saldo	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Belarus	79719.4	102031.40	68028.3	87334.80	11691.1	14696.60	-56337.2	-72638.20
Qazaxıstan	393427.4	370997.6	340557.1	306763.3	52870.3	64234.30	-287686.8	-242529.00
Qırğızıstan	28917.6	14528.00	24436.2	1767.1	26676.9	12760.9	24436.2	10993.8
Moldova	9037.6	4205.7	8785.9	4015.5	251.7	190.2	-8534.2	3825.3
Özbəkistan	9550.8	21447.9	8027.4	10769.4	11523.4	10678.5	3496	-90.9
Rusiya	2338254.6	2583022.80	1378416.	1505178.40	959838.1	1077844.40	-418578.4	-427334.00
Tacikistan	44149.7	13805.9	159.6	42.9	43990.1	13763.0	4230.5	13720.1
Türkmənistan	91629.8	88152.4	32714.2	48300.3	58915.6	39852.1	26201.4	-8448.2
Ukrayna	625318.1	864689.2	539089.7	589071.3	86228.4	275617.9	-452861.3	-313453.40

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

MDB çərçivəsində bir sıra mühüm sənədlər tərtib olunmuşdur, o cümlədən:

- MDB-nin 2020-ci ilə qədər dövr üçün iqtisadi inkişaf strategiyası;
- MDB-nin 2020-ci ilə qədər dövr üçün iqtisadi inkişaf strategiyasının birinci mərhələsinin (2009-2011-ci illər) həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planı;
- 2003-2010-cu illərdə iqtisadi sahədə MDB üzv dövlətləri arasında əməkdaşlığın səmərəliliyinin artırılması və inkişafına yönəlmiş tədbirlərin İcra Planı;
- MDB-yə üzv dövlətlər arasında ticarət-iqtisadi əlaqələri, sosial-iqtisadi vəziyyəti əks etdirən, eyni zamanda inkişaf perspektivləri haqqında illik məcmuələr;
- MDB-yə üzv ölkələrdə MDB-nin 20 illiyinə həsr edilmiş tədbirlərin keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Hal-hazırda, MDB çərçivəsində azad ticarət zonası haqqında saziş layihəsinin razılaşdırılmasına dair danışıqlar aparılmaqdadır.

Qeyd olunan sənədlərə uyğun olaraq, Azərbaycanda müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir, zəruri məlumatlar tərtib olunur. 20 noyabr 2009-cu il tarixində “Müstəqil Dövlətlər Birliyində malın mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsi Qaydaları haqqında Saziş” imzalanmışdır.

Azərbaycanın üzv olduğu inteqrasiya birliklərindən biri də Avropa İttifaqıdır. Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında hərtərəfli münasibətlərin hüquqi əsasını 22 aprel 1996-cı ildə Lüksemburq şəhərində imzalanmış “Bir tərəfdən Avropa Birliyi və onun üzvü olan dövlətlər, digər tərəfdən Azərbaycan Respublikası arasında Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi” (TƏS) təşkil edir.

TƏS Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında əməkdaşlığın bütün mümkün, xüsusilə də siyasi və ticarət sahələrini əhatə edir. TƏS Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında hərbi sahəni əhatə etməyən bütün növ əməkdaşlıq formalarının çərçivələrini təmin edir. Sazişin əsas məqsədlərindən biri də

Azərbaycan qanunvericiliyinin Avropa hüquq sisteminə uyğunlaşdırılmasından ibarətdir.

TƏS-in 2009-cu ildə müddətinin bitməsinə nəzərə alaraq 2010-cu ilin 16 iyul tarixində Avropa İttifaqı və Azərbaycan Respublikası arasında yeni Assosiasiya Sazişinin imzalanması üzrə danışıqlar başlamışdır. Bunun üçün 4 işçi qrup yaradılmış, bunlardan ikisində Xarici İşlər Nazirliyi, digər ikisində isə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi əlaqələndirici kimi çıxış edir.

1992-2006-cı illər arasında Avropa İttifaqının TACİS Proqramı, Fövqəladə Yardım Proqramı, ECHO Humanitar təşkilatı, FEOGA Ərzaq Yardımı Proqramı, Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramı, Bərpa Proqramı, Fövqəladə Humanitar Yardım Proqramı çərçivəsində Azərbaycanda müxtəlif layihələr həyata keçirilmişdir.

Azərbaycanın Avropa Qonşuluq Siyasəti ilə bağlı fəaliyyəti davam etdirilir. Belə ki, 2007-2010-cu illərdə Avropa Qonşuluq Proqramı (AQP) çərçivəsində Avropa İttifaqı və Azərbaycan arasında Fəaliyyət Planı (2006-cı ildə imzalanmış) həyata keçirilməkdədir.

Avropa İttifaqı tərəfindən yeni “Şərq Tərəfdaşlığı” təşəbbüsü irəli sürülmüşdür. Bu təşəbbüsə əsasən, Avropa İttifaqı 2013-cü ilə kimi 6 ölkəyə (Azərbaycan, Belarus, Moldova, Ukrayna, Gürcüstan və Ermənistan) 600 milyon avro məbləğində yardım göstərməyi planlaşdırır. Bu məbləğdən 250 milyon avro artıq təsdiq edilmiş proqramların yenidən tərtib olunması, 350 milyon avronun isə əlavə fondlardan ayrılması gözlənilir.

“Şərq Tərəfdaşlığı” təşəbbüsü çərçivəsində 3 əsas məqsəd var:

- Hərtərəfli İnstitusional Quruculuq proqramları;
- Tərəfdaş ölkələr arasındakı iqtisadi qeyri-bərabərliyin və ölkələr daxilində sosial qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılması üçün Pilot Regional İnkişaf Proqramları;
- Şərq Tərəfdaşlığı Çoxtərəfli Ölçüsü yerinə yetirilməsi.

Hazırda Hərtərəfli İnstitusional Quruculuq proqramlarının həyata keçirilməsi mexanizmlərinin və ölkə üzrə əlaqələndiricinin müəyyən edilməsi üzrə işlər aparılır.

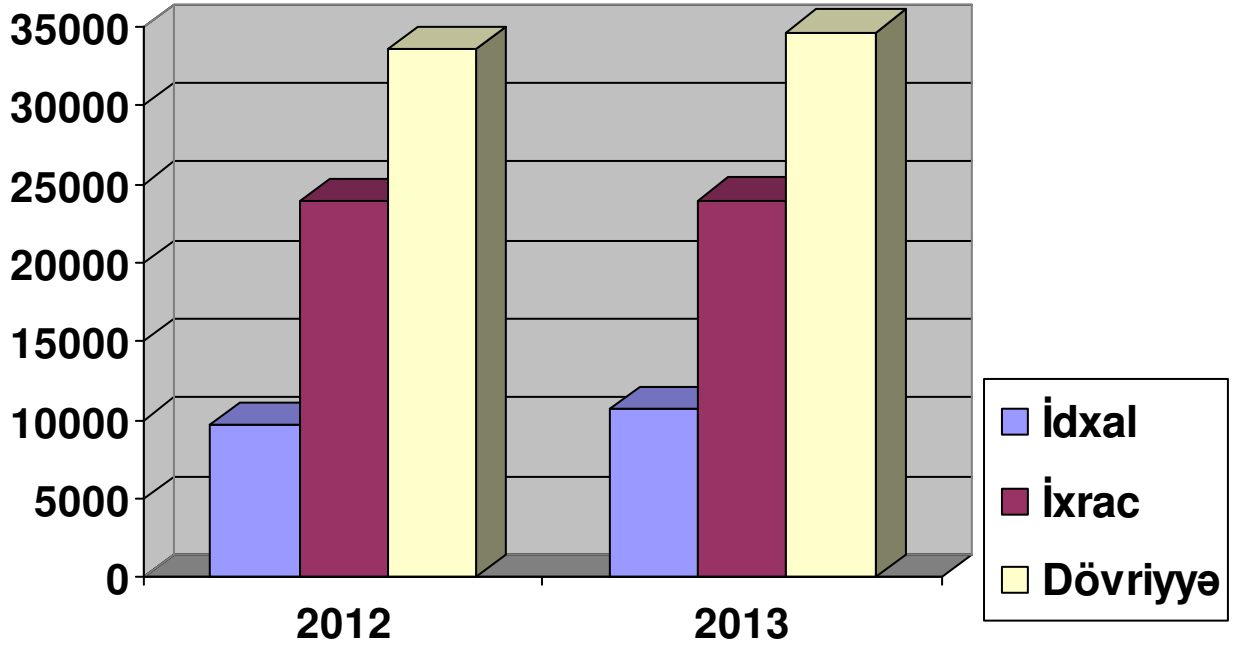
Həmçinin, Azərbaycan dövlətlərarası (regional) proqramlarda iştirak edir – bunlar **İNOQEYT** və **TRASEKA** proqramlarıdır.

İNOQEYT - Avropa Komissiyası tərəfindən neft və qaz tədarükünün idarə edilməsinə yardım göstərən Aİ-nin texniki yardım proqramıdır. Proqramın məqsədi regional neft və qaz boru kəmərləri sistemlərinin, infrastrukturunun bərpa edilməsi, müasirləşdirilməsi üzrə səylərə dəstək göstərilməsindən ibarətdir.

TRASEKA – “Yeni İpək Yolu” adlandırılan Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi Mərkəzi Asiya, Qafqaz və Avropa arasında nəqliyyat əlaqələrini inkişaf etdirən proqramdır. TRASEKA-nın məqsədi hazırda mövcud olan yollara əlavə olaraq Avropadan Qara dəniz və Qafqaz vasitəsi ilə Mərkəzi Asiyaya ən tez və ən ucuz ikitərəfli yolun yaradılmasından ibarətdir. 1998-ci ildə TRASEKA üzrə Əsas Çoxtərəfli Saziş imzalanmışdır. Azərbaycan bu layihədə Aİ-nin əsas tərəfdaşdır. 2000-ci ildən etibarən TRASEKA Hökumətlərarası Komissiyanın Katibliyi Bakıda yerləşir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına əsasən, 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Avropa Birliyi ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 11 mlrd. 828 mln. 707 min ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 1 mlrd. 670 mln. 927 min ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 10 mlrd. 157 mln. 780 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Avropa Birliyi ölkələri ilə xarici ticarət saldosu müsbət 8 mlrd. 486 mln. 853 min ABŞ dolları olmuşdur.

2013-cu ildə Aİ ölkələri ilə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin
dinamikası

	2012	2013
İdxal	9652,87	10712,5
İxrac	23907,97	23975,42
Dövriyyə	33560,84	34687,92

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

Diaqram 3.1

2013-cu ildə Avropa İttifaqı ölkələrinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsidəki payı 44.04%, o cümlədən idxalda 35.13%, ixracda isə 48.02 % təşkil etmişdir.

2012-cu illə müqayisədə, 2013-cu ildə Avropa İttifaqı ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsi 10.15 %, o cümlədən ixracda 40.95 %, idxal isə 2.80 % artmışdır. Bunu aşağıdakı cədvəldə aydın şəkildə görə bilərik.

Cədvəl 3.4.

Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ölkələri ilə
ticarət əlaqələrinin dinamikası

Aİ ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası (milyon ABŞ dolları)			
	2012	2013	Əvvəlki illə müqayisədə dəyişmə, faizlə
Dövriyyə	13 868.47	15 276.18	10.15
<i>faizlə xüsusi çəkisi</i>	41,32	44.04	
İdxal	2 669.55	3 762.84	40.95
<i>faizlə xüsusi çəkisi</i>	27.66	35.13	
İxrac	11 198.92	11 513.34	2.80
<i>faizlə xüsusi çəkisi</i>	46.84	48.02	
Saldo	8 529.37	7 750.5	
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi			

Aİ ölkələri ilə ayrı-ayrılıqda ticarət əlaqələrinin inkişafına gəldikdə isə burada İtaliya, Fransa, Almaniya, Böyük Britaniya, Yunanıstan, Portuqaliya, İspaniya öndədirlər. 2013-cü ildə İtaliyanın Azərbaycanın ümumi ixracında payı 24.98%, Fransanın payı 4.72%, Almaniyanın payı 5.66%, İspaniyanın payı 0.31% olub. Eyni dövrdə idxalda vəziyyət isə aşağıdakı kimi olub: Böyük Britaniya 12.45%, Almaniya – 7.68%, Fransa – 3.97%, İtaliya – 2.33%, Niderland – 1.69%, İsveç – 0.39%. Digər AB ölkələrinin ayrı-ayrı illərdə həm ixracda, həm də idxalda payları 1-2%-ə çatsa da, bu cür hallar sabitliyi ilə seçilmir və epizodik xarakter daşıyır.

Cədvəl 3.5.

2013-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ölkələri üzrə xarici ticarəti (min ABŞ dolları ilə)				
Ölkələr	İxrac	Faizlə xüsusi çəkisi	İdxal	Faizlə xüsusi çəkisi
İtaliya	5 989 658.16	24.98	249 256.88	2.33
Fransa	1 131 117.52	4.72	425 437.29	3.97
Almaniya	1 356 735.34	5.66	823 024.58	7.68
Birləşmiş Krallıq	484 363.63	2.02	1 333 987.13	12.45
Yunanıstan	810 325.42	3.38	4 780.10	0.04
Portuqaliya	525 759.40	2.19	36 452.93	0.34
İspaniya	74 910.78	0.31	65 918.65	0.62
Niderland	18 606.27	0.08	180 987.22	1.69
Bolqarıstan	119 110.74	0.50	19 574.26	0.18
Rumıniya	92 388.47	0.39	36 452.93	0.34
Malta	36.95	0.00	1 055.18	0,01
Avstriya	399 482.70	1.67	89 269.19	0.87
Belçika	7 694.91	0.03	68 611.15	0.64
Kipr	23 157.36	0.10	10 990.57	0.10
İsveç	59.80	0.00	42 263.32	0.39
Finlandiya	16.37	0.00	63 900.93	0.60
Çexiya Respublikası	215 918.38	0.90	89 105.02	0.83
Polşa	10 221.73	0.04	46 475.82	0.43
Litva	2 207.76	0.01	19 580.59	0.18
Slovakiya	3.95	0.00	24 110.44	0.23
Macarıstan	45.87	0.00	33 053.60	0.31

Danimarka	311.63	0.00	25 537.02	0.24
Latviya	2 366.64	0.01	10 990.57	0.10
Lüksemburq	208.21	0.00	14 992.86	0.14
İrlandiya	34 587.03	0.14	11 966.28	0.11
Estoniya	771.21	0.00	7 511.57	0.07
Sloveniya	19.12	0.00	12 221.55	0.11
Xarvatiya	213 251.21	0.89	9 286.42	0.09
Cəmi:	11 513 336.57	48.02	3 762 840 66	35.13
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi				

Ümumilikdə isə Azərbaycanın Aİ ilə ticarət əlaqələrinin təxminən 90%-i Aİ-nin liderlərinin (Böyük Britaniya, Almaniya, İtaliya və Fransa) və ya başqa sözlə “dördlüyün” payına düşür.

Azərbaycan həmçinin GUAM (Demokratiya və İqtisadi İnkişaf üzrə Təşkilat) üzvüdür. Təşkilatın əsas məqsədləri olan demokratik dəyərlərin tanınması, qanun aliliyinin və insan hüquqlarının, davamlı inkişafın təmin olunması, ümumi təhlükəsizlik mühitinin yaradılması üçün Avropa inteqrasiyasının dərinləşməsi, həmçinin iqtisadi və humanitar əməkdaşlığın genişləndirilməsi müasir Azərbaycan üçün aktualdır.

Bu gün GUAM çərçivəsində ən prioritet fəaliyyət istiqamətləri arasında “Ticarət və nəql etməyə yardım və azad ticarət zonasının fəaliyyəti haqqında” sənəd layihəsinin yerinə yetirilməsi hesab olunur. Bu sənədin icrasının nəticələri 2007-ci ilin 18-19 iyun tarixlərində Bakıda keçirilmiş GUAM-ın Zirvə Toplantısında müzakirə olunmuşdur.

Sonucu dəfə Azərbaycan Respublikasının iştirakı ilə 2009-cu ilin 27-28 may tarixlərində Kiyevdə GUAM-ın iqtisadiyyat və ticarət üzrə 9-cu iclası keçirilmişdir. İclasda GUAM-ın iqtisadiyyat və ticarət üzrə 2009-cu il üçün hazırlanmış planının həyata keçirilməsi müzakirə edilmişdir.

GUAM üzv dövlətləri arasında əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması aspektləri haqqında saziş layihəsi müzakirəsi üzrə 25 yanvar 2010-cu il tarixində Kiyev şəhərində iclas keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsindən verilən məlumata əsasən, 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının GUAM dövlətləri ilə ümumi ticarət dövriyyəsinin həcmi 1509360.95 min. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 714377.35 min. ABŞ dolları, ixracın həcmi 794983.60 min. ABŞ dolları təşkil etmiş, xarici ticarət saldosu isə müsbət 715164.01 min. ABŞ dolları olmuşdur.

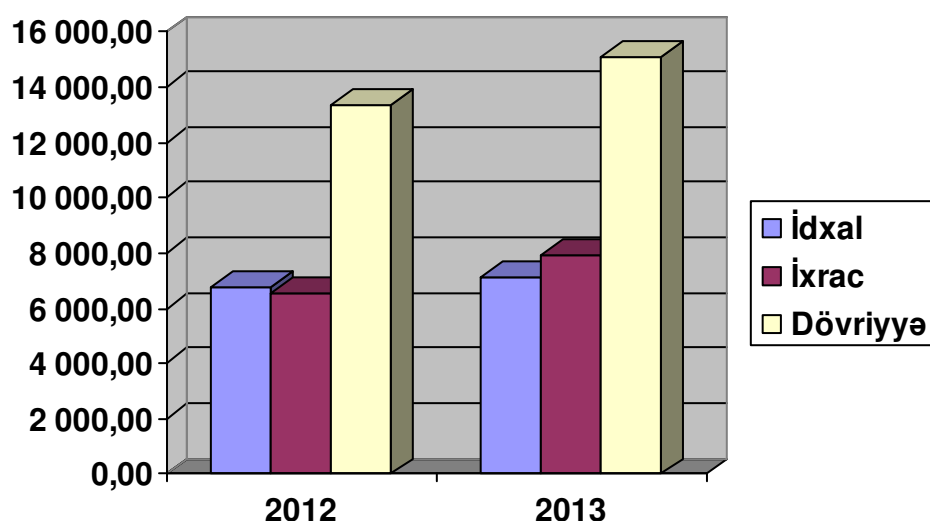
Cədvəl 3.6.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsində GUAM dövlətlərinin payı (min. ABŞ dolları)								
	Dövriyyəsi		İdxal		İxrac		Saldo	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Cəmi:	33560842.37	33078020.97	9652870.18	10712502.70	23907972.19	22365518.27	14255102.01	11653015.57
GUAM	1335036.59	1509360.95	677835.54	714377.35	657205.05	794983.6	897626.95	715164.01
faizlə xüsusi çəkisi	3.98	4.56	7.02	6.67	2.75	3.56		
o cümlədən								
Ukrayna	625339.43	864689.43	539111.05	589071.49	86228.38	275617.94	-452882.67	-313453.55
GUAM üzrə faizlə xüsusi çəkisi	46.84	57.29	79.53	82.46	13.12	34.67		
Gürcüstan	700659.48	640465.85	129934.56	121290.36	570724.92	519175.49	440790.36	397885.13
GUAM üzrə faizlə xüsusi çəkisi	52.48	42.43	19.17	16.98	86.84	63.31		
Moldova	9037.68	4205.67	8785.93	4015.50	251.75	190.17	-3953.92	-3825.33
GUAM üzrə faizlə xüsusi çəkisi	0.68	0.28	1.3	0.56	0.04	2.02		
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi								

2013-cu ildə GUAM dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsidəki payı 4.56%, o cümlədən idxalda 6.67%, ixracda isə 3.56% təşkil etmişdir.

2012-cu illə müqayisədə, 2013-cu ildə GUAM dövlətləri ilə ümumi xarici ticarət dövriyyəsi 57,37% artmış, o cümlədən ixrac 2,23 dəfə çox olmuş, idxal isə 9,23% azalmışdır.

2013-cu ildə Azərbaycan Respublikasının GUAM dövlətləri ilə xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası

	2012	2013
İdxal	6 778,36	7 143,77
İxrac	6 572,05	7 948,83
Dövriyyə	13 350,37	15 093,61

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

Diagram 3.3.

Azərbaycan Respublikası Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində də iqtisadi inteqrasiya proseslərində iştirak edir. Azərbaycan Respublikası QDİƏT-in yaradılmasının ilk mərhələsindən başlayaraq təşkilatın fəaliyyətində, Bosfor Qətnaməsi və İstanbul Bəyannaməsinin hazırlanmasında iştirak etmişdir. Azərbaycan 1992-ci ildən təşkilatın üzvüdür. Bu günə kimi Azərbaycan Respublikası QDİƏT çərçivəsində 11-dən çox müxtəlif rəsmi sənədlərin hazırlanmasında və qəbul olunmasında iştirak etmişdir. Azərbaycan Respublikası Təşkilatın bir sıra işçi qruplarında, o cümlədən regionda ticarətin liberallaşdırılmasını təmin edən sənədlərin hazırlanması məqsədilə toplanan qrupların iclaslarında fəal iştirak edir. 2005-2007-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikası enerji üzrə işçi qrupun fəaliyyətini koordinasiya etmişdir.

Azərbaycan həmçinin, Qara Dəniz regionunun inkişaf etdirilməsi və regionda əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi məqsədilə tərtib olunan Qara Dəniz dairəvi avtomagistral yolunun tikintisi layihəsində iştirak edir.

QDİƏT-in Xarici İşlər Nazirləri Şurasının 2009-cu il 15-16 aprel tarixində keçirilən 20-ci toplantısının qərarına əsasən, təşkilata sədrliyi 2009-cu ilin 1 may tarixindən altı ay müddətində Azərbaycan həyata keçirmişdir.

Azərbaycanın fəal iştirak etdiyi və onun beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya əlaqələrində mühüm yer tutan regional inteqrasiya birliklərindən biri də İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatıdır (İƏT). Azərbaycanın İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı ilə münasibətləri 1991-ci ilin fevral ayında, hələ respublika SSRİ-nin tərkibində olarkən qurulmuşdur.

Hazırda İƏT çərçivəsində bir sıra proqramlar həyata keçirilir. Əsas məqsəd üzv-ölkələr arasında iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi və inteqrasiya proseslərinə kömək etməkdir. Təşkilat çərçivəsində üzv ölkələr arasında bir sıra prioritet sahələr, o cümlədən kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, energetika, ticarət və investisiya üzrə əməkdaşlıq aparılır. Azərbaycan İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı daxilində regional iqtisadiyyatın liberallaşdırılması proseslərində fəal iştirak edir. Belə ki, üzv dövlətlər arasında iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsi və regiondaxili ticarətin artırılması məqsədilə

Azərbaycan 10 müxtəlif sazişə, o cümlədən "İƏT üzv dövlətləri arasında Ticarət Əməkdaşlığına dair Çərçivə Saziş", "İƏT regionunda Tranzit Nəqliyyatı haqqında Saziş"ə qoşulmuşdur. "İƏT regionunda investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında Saziş" Azərbaycan Respublikası tərəfindən imzalanmış, lakin ratifikasiya edilməmişdir.

Təşkilat çərçivəsində Bakıda bir sıra mühüm tədbirlər, o cümlədən 5 may 2006-cı ildə Bakıda İƏT Dövlət və Hökumət Başçılarının 9-cu Sammiti keçirilmişdir.

2008-ci il 14-16 dekabr tarixlərində Tehranda İƏT üzv dövlətlərinin Maliyyə və İqtisadiyyat nazirlərinin 3-cü iclası və 2009-cu ilin 18-19 yanvar tarixlərində Tehranda İƏT üzv dövlətlərinin Ticarətin Təşviqi üzrə Təşkilatlarının 1-ci iclası keçirilmişdir.

Hazırda İƏT çərçivəsində 4-cü biznes forumun və İƏT üzv ölkələrinin Ticarət Təşviqi üzrə Təşkilatlarının rəhbərlərinin 2-ci iclasının 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasında keçirilməsi istiqamətində işlər aparılır.

Azərbaycan İslam aləminin tərkib hissəsi olaraq, İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) ilə sıx əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdə davam etmiş, bu təşkilatın regional və qlobal məsələlərin həllində siyasi çəkisinin və nüfuzunun artırılmasına yardım etmişdir. Müxtəlif mədəniyyət və sivilizasiyaların qovşağında unikal coğrafi mövqeyi, düzümlülük və icmalararası sülh ənənələri, mədəni və etnik rəngarənglik Azərbaycanın sivilizasiyalar arasında körpü rolunun oynamasının etiraf edilməsinə imkan yaratmışdır. İKT-yə üzv dövlətlərin Mədəniyyət nazirlərinin Tripolidə keçirilmiş beşinci konfransının nəticələrinə görə, Bakı 2009-cu ildə İslam mədəniyyətinin paytaxtı elan edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası İKT çərçivəsində keçirilən bütün toplantı və görüşlərdə fəal iştirak edir. İKT Azərbaycan Respublikasını siyasi arenada ən yüksək səviyyədə dəstəkləyir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü məsələsi təşkilatın bir sıra qətnamələrində öz əksini tapmışdır.

Ölkəmizə zəruri yardımın göstərilməsi məqsədilə İKT çərçivəsində Azərbaycan Respublikasına İqtisadi Yardım haqqında bir neçə Qətnamə qəbul edilmişdir. Bu sənədlərdə üzv dövlətlər və islam qurumları tərəfindən Azərbaycan hökumətinə lazımi iqtisadi və humanitar yardımın göstərilməsi, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Azərbaycana təcili maliyyə və humanitar yardımın təmin edilməsi üçün tədbirlərin görülməsi kimi əməkdaşlığın prioritet istiqamətləri qeyd olunmuşdur.

2010-cu ilin oktyabr ayında İstanbulda İKT-nin İqtisadi və Ticarət Əməkdaşlığı üzrə Daimi Komitəsinin (COMSEC) 26-cı toplantısı keçirilmişdir. Toplantı çərçivəsində, 14-cü Beynəlxalq Biznes Forum keçirilmişdir.

Bizim iqtisadiyyatımız özünün keçid dövrünü yaşayır. Elə bu səbəbdən də müasir iqtisadi inteqrasiya prosesi regional xarakter daşıyır və hər bir milli iqtisadiyyat öz səviyyəsinə uyğun ölkələrin iqtisadiyyatları ilə yaxınlaşıb inteqrasiya əlaqələrinə girə bilər, bu, Azərbaycan üçün də sərfəlidir. Nəticə budur ki, Azərbaycan müasir dövrdə ikitərəfli və regional iqtisadi inteqrasiya proseslərinə qoşulmağa səy etməli və bundan bəhrələnməlidir.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafı inteqrasiya proseslərinə aktiv surətdə qoşulmaqla, regional inteqrasiya birliklərində səmərəli iştirak etməsilə mümkündür.

NƏTİCƏ

Magistr dissertasiyasında aparılan tədqiqatın əsasında aşağıdakı təkliflər və tövsiyələr verilə bilər:

Dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiya istiqamətində ölkəmiz bir tərəfdən iqtisadiyyatın səmərəli strukturunu formalaşdırmaq, daha mütərəqqi texnika və texnologiyaları, elmi yenilikləri əldə etmək, digər tərəfdən də beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlükləri reallaşdırmağa nail olmalıdır. Məhz bu səbəbdən respublikamızın xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi və dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyasının təmin olunması qarşıda duran mühüm vəzifələrdəndir.

Azərbaycan xarici ticarət əlaqələr sistemində geniş miqyaslı islahatlar aparmışdır. Həmin islahatları təsvir edən nəticələrdən biri ölkənin son illər ərzində dünya ixracındakı payının 3 dəfə artımıdır- 2010-cü ildə 0,036-dan 2013-cü ildə 0,136-a qədər. Bir daha qeyd etmək olar ki, Azərbaycanın ixracının bu artımı, əsasən, dünya bazar qiyməti son illər ərzində yüksək olan təbii ehtiyatlarla bağlıdır. Lakin bununla belə, qeyri-neft məhsullarında da artım müşahidə olunur. Bu fakta baxmayaraq, xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi ilə bağlı, xarici ticarət siyasəti məqsədlərinə nail olmaq üçün kompleks tədbirlər həyata keçirilməsi həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Gömrük qanunvericiliyinin müasirləşdirilməsi, onun Avropa İttifaqı, eləcə də beynəlxalq norma və standartlara, o cümlədən ÜTT-nin gömrük qiymətləndirilməsi ticarətə məhdudiyyətlərin azaldılması və təchizat zəncirinin təhlükəsizliyi kimi sahələrdə tələblərinə uyğunlaşdırılması məqsədilə yeni gömrük məcəlləsinin və onun icra mexanizmlərinin qəbulu xarici ticarət əlaqələrinin hüquqi əsaslarını gücləndirə və inkişaf etdirə bilər.

Azərbaycanda ticarət əməliyyatlarına çətinlik yaradan əsas maneələr gömrük inzibatçılığı və tənzimlənməsi ilə bağlıdır. Əsas məqsəd gömrük inzibatçılığını təkmilləşdirmək və müasirləşdirmək, eləcə də bütün icazə və razılıqların, o cümlədən lisenziyanın alınmasını asanlaşdırmaqdır.

Azərbaycanda müəssisələrin uğurlu fəaliyyətini təmin etmək üçün həmin maneələrin aradan qaldırılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Biznes qarşısında bu cü çətinliklərin olmaması birbaşa xarici investisiyaların axınına səbəb ola, ticarət əməliyyatlarının artımını sürətləndirə və qeyri-enerji sektoruna sərmayələrin cəlb edilməsi baxımından həlledici olan sabit və proqnozlaşdırılması mümkün olan sahibkarlıq mühitini yarada bilər.

XTƏ-nin ÜTT qaydalarına uyğunlaşdırılması istiqamətində ticarət siyasəti və qanunvericilik sahəsində islahatların davam etdirilməsi zəruridir. Qeyd etdiyimiz kimi, hökumət 2006-cı ildə imzalanmış “Ölkə qanunvericiliyinin ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması haqqında” Prezident fərmanının həyata keçirilməsinə uyğun olaraq ölkənin ticarətlə bağlı qanunvericiliyini ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırmağa başlamışdır. Nəticədə, ölkə Fitosanitar nəzarət haqqında Qanunu, Standartlaşdırma sektorunun inkişafı ilə bağlı dövlət proqramını qəbul etmiş, texniki normativlərin yeni layihəsini hazırlamışdır. ÜTT-yə üzvlüyü ərəfəsində qanunların tələblərə uyğunlaşdırılmasının başa çatdırılması məqsədilə siyasətin uyğunlaşdırılması sahəsində həllini gözləyən tədbirlərin həyata keçirilməsi olduqca vacibdir.

Hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında duran mühüm problem idxalın və ixracın həm coğrafi, həm də əmtəə strukturunun təkmilləşdirilməsindən və ona nail olmaqdan ibarətdir. Bütün bunları nəzərə alaraq Azərbaycanda həyata keçirilən xarici ticarət və struktur siyasəti idxal və ixracın strukturunu təkmilləşdirməyə yönəldilmişdir. Texnoloji imkanların məhdudluğu üzündən Azərbaycan yenə də xammal ixrac edən ölkə kimi qalır. Ölkəmiz istehsal etdiyi pambığı, şərab yarımfabrikatlarını, fermentləşdirilmiş tütünü, kimya xammalını, neft məhsulları xammalını, elektronika sənayesinin yüzlərlə adda kompleksləşdirici məmulatı son məhsul həddinə çatmadan Azərbaycandan kənara göndərməli olur. Dünya bazarında əlverişli yer tutmaq üçün xarici ticarət əlaqələrini yeni təşkilati keyfiyyət mərhələsinin dünya bazarının unifikasiya olunmuş oyun qaydaları əsasında qütbləşməsi təmiz vasitəçi ticarətin kəskin azalması, məhsul və kapital bazarının qarşılıqlı

qovuşmasının güclənməsi kimi tələblər Azərbaycanın son illər xarici ticarət əlaqələrinin strategiyasının əsasını təşkil edir. Ölkəmizin dünya bazarına çıxışı, xüsusən də onun xarici ticarətinin strukturunun təkmilləşdirilməsi, düzgün strategiyanın hazırlanması üçün bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət tərəfindən ölkə iqtisadiyyatının müəyyən sahələri və istiqamətləri tənzimləməlidir. Bunlar əsasən aşağıdakılar olmalıdır: iqtisadiyyatın strukturu, məşğulluq, pul dövriyyəsi, tədiyyə balansı, qiymətlər, elmi-tədqiqat və təcrübə-layihə işləri, rəqabət şəraiti, kadrların hazırlanması.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlənmə istəyi ölkənin müasir xarici ticarət siyasətindən irəli gəlir. Bu siyasətin əsas məqsədi-dünya iqtisadiyyatına, beynəlxalq ticarətə maksimum dərəcədə səmərəli və əlverişli şərtlərlə daxil olmaqdan ibarətdir. Bu vəzifələrə nail olaraq bir sıra mühüm vəzifələri həyata keçirmək olar:

- Azərbaycan mənşəli mal və xidmətlərin beynəlxalq bazarlara əlverişli və qeyri-diskriminasiyalı şərtlərlə daxil olması;
- Ölkənin ixrac potensialının gücləndirilməsi və ümumiyyətlə ixracın strukturunun, tərkibinin təkmilləşdirilməsi;
- ÜTT-nin qaydalarından istifadə edib, “açıq iqtisadiyyat” şəraitində yerli istehsalçıların hüquqlarının qorunması;

ÜTT norma və qaydalarını Azərbaycan praktikasına tətbiq etməklə, xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq təcrübənin müvafiq qanunvericiliyə uyğunlaşdırılması.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- R.Mehdiyev, “Azərbaycan: Qloballaşma dövrünün tələbləri”, Bakı, 2005.
- Ə.Həsənov, “Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti”, Bakı, 2005.
- Ə.Həsənov, “Geosiyasət”, Dərslik, Bakı, 2010.
- Ə.Həsənov, A.Vəliyev, “Azərbaycanın və xarici ölkələrin siyasi sistemləri”
- Шамседдин Гаджиев. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев, 2000
- C.Kərimov, A.Orucov, H.İsrafilov, “Dünya iqtisadiyyatı”, Bakı, 2007.
- Əliyev Aydın, “Azərbaycanın iqtisadi siyasəti. Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri”, Dərslik, Bakı, 2003.
- C.Kərimov, A.Orucov, T.Kərimova, “Beynəlxalq İqtisadi Təşkilatlar”, Bakı, 2008.
- Ç.Abbasov, “Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları”, Bakı, 2005.
- A.Əliyev, “Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı”, Bakı, 2008.
- R.Həsənov, “Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları”, Bakı, 1998.
- S.Səfərov, “Yeni Azərbaycan: iqtisadiyyat, siyasət, dinamizm”, Bakı, 2003.
- S.Səfərov, “Heydər Əliyev keçən yeni keyfiyyət halında: iqtisadiyyat, siyasət, dinamizm, problemlər, perspektivlər”, Bakı, 2005.
- Ахверуиев О, Мамедов М, “Лекогосторонняя система торгово-экономических отношений”, Баку, 2000.
- Т.Кулнев, “Регулируемая рыночная экономика”, Баку, 1999.
- И.Млихашевская, А.Холонов, “Международная экономика”, М, 2004.
- И.Дюмулен, “Таможенно-тарифное регулирование (зарубежная практика)”, М, 1993.
- “Мировая экономика и международные экономические отношения”, Учебник, под ред. А.Булатова, М, 2008.

“Государственное регулирование рыночной экономики”, Учебник, под ред. В.Кушлина, М, 2003.

“Опыт стран-членов ВТО по защите интересов на внутреннем и внешнем рынках”, Журнал, “Мировая экономика и международные отношения”, 2002, N1.

И.Осадчая, “Глобализация и государство: новое в регулировании развитых стран”, Журнал, “Мировая экономика и международные отношения”, 2002, N3.

İnternet mənbələri:

Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı – www.azstat.org

İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin internet saytı – www.economy.gov.az

Dövlət Gömrük Komitəsinin internet saytı – www.az-customs.net

Azərbaycan və ÜTT-nin internet saytı – www.wto.az

Резюме

Магистерской диссертации на тему: «Современные проблемы регулирования внешнеторговых связей Азербайджана»

В работе поставлена цель на основе комплексного исследования внешнеторговых связей Азербайджана, их особенностей, структуры, динамики за последние годы, соответствии нормативно-правовой базы внешнеторговых связей международным нормам и стандартам, дать конкретные предложения и рекомендации по совершенствованию их регулирования. В этой связи в работе рассмотрены и изучены следующие вопросы: теоретико-методологические основы внешней торговли, сущность внешнеторговых связей, а также основные методы их регулирования, совершенствование внешнеторговых связей в условиях глобализации, проведен комплексной анализ товарной и географической структуры внешнеторговых связей страны. Особое место в работе уделено проблемам совершенствования регулирования внешнеторговых связей Азербайджана в преддверии вступления во Всемирную Торговую Организацию.

Summary

Master's thesis on the topic: "Actual problem for management of foreign relations of Azerbaijan"

The paper aims to commission research on the basis of Azerbaijan's foreign trade relations, their characteristics, structure, dynamics in recent years, according to the legal framework of foreign trade relations with international norms and standards, to give specific suggestions and recommendations to improve their management. In this regard, the work reviewed and investigated the following questions: methodological bases of foreign trade, the essence of foreign trade relations, as well as the main methods of their regulation, improvement of trade relations in the context of globalization, conducted a comprehensive analysis of the commodity and geographical structure of foreign trade of the country. A special place in the particular problems of improving the regulation of foreign trade of Azerbaijan on the threshold of joining World Trade Organization.